

1  
**ნ. ნიკოლაძის ნაწერი.**

წიგნი მეორე.

ყ

---

# მამულის

სიყვარული და მსახურება.

---

ქ. შ. წიგ. ქ. გ. ქუთაისი.  
საზოგადოების სტამბა.  
1914.

## მამულის

სიუჟარული და მსახურება.

ნ. ნიკოლაძის ნაწერი.

წიგნი მეორე.

## მამულის

სიყვარული და მსახურება.

---

გამოცემული თ. ა. მთავრიშვილის და ამს.  
წიგნისა და საკანცელ. მაღაზიის.

---

ქ. შ. წ. კ. გ. დეთაძისგ. . . .  
საზოგადოების სტამბა.  
1914.

## წი ნ ა ს ი ტ ყ ვ ა ო ბ ა .

ეს თხზულება მისმა ავტორმა, ნ. ნიკოლაძემ, დასწერა 1879-ში და დაიბეჭდა 1880-ში თფილისში ავტორის მიერ შედგენილს „საახალწლო“ ალმანახში, ვ. შავერდოვის წიგნის მალაზიის საფასით.

ახლა ამ ნაწარმოებს ხელ-ახლა ვბეჭდავთ ცალკე წიგნად. ჩვენ გვსურს ეს შინაარსიანი და სასარგებლო წიგნი მკითხველისათვის ხელმისაწვდომად გავხადოთ, მეტადრე იმის გამო, რომ ალმანახი, რომელშიაც ის მოთავსებული იყო, ამ ჟამად სრულიად აღარ იშოვნება. დედანი იბეჭდება სრულიად უცვლელად: არც ერთი რაიმე აზრი მას არ დამატებია და არ გამოკლებია, სტილიც არსებითად დედნის არის, მხოლოდ აქა-იქ ორთოგრაფიული შალაშინი გავჰკარით.

საკვირველია და სამწუხაროც, რომ ამ თხზულებისათვის ჩვენს პრესას თავის დროზე ჯეროვანი ყურადღება არ მიუქცევია, ჩვენს მწერლობაში მის შესახებ არაფერი დაწერილა, არც არაფერი თქმულა, კრინ-

## VI.

ტიც არავის დაუძრავს. ჩვენ არ ვიცით, რა იყო ამის მიზეზი და არც შევუდგებით ახლა ამის გამოკვლევას, მხოლოდ ვიტყვით, რომ ვინც ამჟამად ამ წიგნს წაიკითხავს და ჩაუკვირდება მის შინაარსს, დარწმუნებული ვართ, დაგვეთანხმება, რომ ავტორის შეხედულება სამართლიანია და დედა აზრი, რომელზედაც დამყარებულია მრთელი მსჯელობა, ქეშმარიტებაა.

თუმცა წიგნი დაწერილია ოცდა თუთხმეტის წლის წინათ, მაგრამ ის დღესაც სრულიად შეეფერება ჩვენს მდგომარეობას. მართალია, მას აქით ქვეყნიერობაზე და ჩვენ-შიაც ბევრი ცვლილება მოხდა, მაგრამ ამ წიგნის შინაარსი დღესაც ახალია და არსებითად საჭიროა, მისი მნიშვნელობა ჩვენმა საზოგადოებამ გაითვალწინოს.

პატივცემული ავტორი თავის აზრს მკათოდ არკვევს და ნათლად ხატავს იმ ფორმებს, რომელშიაც უნდა განხორციელდეს მამულის სიყვარული, გვაჩვენებს იმ გზას, რომელსაც უნდა დაადგეს ყველა, ვისაც მამულის სიყვარული აქვს და მას ემსახურება.

## VII.

მკითხველისთვის მიგვინდვია გაიტანოს ავტორის აზრი და შეადაროს იმათს აზრს, ვინც ერთის მხრით ისე ივიწროებს სამშობლოს სიყვარულს, რომ შოვინიზმის კალაპოტში ახრჩობს და მეორეს მხრით ისე აფართოებს, რომ კოსმოპოლიტიზმის უსაზღვრო სივრცეში ფანტავს. დღესაც ბევრი იწერება აღნიშნულ თემაზე და ბევრი სხვადასხვა ნაირი შეხედულება არსებობს საზოგადოებაში და სასურველია, რომ ამ წიგნში გამოხატული და დასაბუთებული შეხედულებაც გვერდით ამოვუყენოთ მათს აზრს. დეე, იყოს აზრთა სხვადასხვაობა, ეს არის პროგრესის შემქმნელი, მაგრამ ვეცადოთ კი, რომ სიყალბემ დროებითაც არ ჩაჩრდილოს ჭეშმარიტება.

### **გამომცემელი.**

P. S. ამა ფურცლის მეორე გვერდზე დაბეჭდილია უმთავრესი შეცთომები, რომელნიც გთხოვთ გადაასწოროთ წიგნაკში, სანამ მის წაკითხვას შეუდგებოდეთ.

---

## უმთავრესი შეცდომები.

### გვერ. სტრ. დაბეჭდილია. უნდა იყოს.

28	5	ბუნება	ბუნება
32	3	პიდველ-დრო- ინდელი	პირველ-დრო- ინდელი
46	12	შეუსწავლებ- ლობამ	შეუსწავლე- ლობამ
96		ბოლის	ბოლოს
54	16-17	უცხოეთის გა- მოცდილება	უცხოეთის გა- მოცდილების მიღება, და მი- სი სწავლის შეძენა! რათ უნდა გაკვირ- ვებოდათ, რომ ამ კრუ-ქადა- გების გამგონთ არც უცხოე- თის მეცნიერე- ბა ესწავლათ, არც იქაური გამოცდილება

# მ ა მ უ ლ ი ს

სიყვარული და მსახურება.

შ ე ს ა ვ ა ლ ი

ღვთის მადლით თხიზლდება და იღვიძებს ნელ-ნელა ჩვენი ქართველობა, მოძრაობას იწყებს ცოტ-ცოტად ჩვენი ქვეყანა. როგორც იქნა, იმ დღესაც მოვესწარით, როცა ქართველ კაცსაც საზოგადოებრივი გრძნობა გაუჟდა ტანში, ის გრძნობა, რომელიც გვაგებინებს, რომ ბევრი რამ ჰკლებია ჩვენს ქვეყანას, ბევრი საერთო საჭიროება გვაქონია... ამ ოცი, თუთხმეტი წლის წინათ ჩვენში ამგვარი გრძნობისა ან გაგების ხსენებაც არ უოფილა. მთავიგონათ ის წყეული და ბნელით-



მოსილი ღრთ, რომელიც ამას იქით ღმერთ-  
 მს ნუ მოასწროს ჩვენს მამულს! გახსოვთ,  
 ხომ, თითოეული კაცი რომ მარტო თავის-  
 თავად და თავისთვის მოქმედებდა. მას  
 მეტი რამე მიზანი როდი ჰქონია—ჩინი  
 ვიშოვნო, სამსახურში დავწინაურდე, შე-  
 ძლებო შევიძინო. მისი კეთილის-ყო-  
 ფელი მარტო ის იყო, ვინც ამ ჩინის  
 შოვნას უადვილებდა, ვინც ამ დაწინაუ-  
 რებაში ეხმარებოდა ან ამ შესენაში ხელს  
 უწყობდა. ქვეყნის დამლუპველიც რომ  
 ყოფილიყო ის კაცი, რომელიც ჩვენ ჩი-  
 ნის ან ადგილის მიღებაში გვშეუღლიდა,  
 ჩვენ მაინც თავიანთ-ვცემდით მას, მაინც  
 ღმერთად მიგვაჩნდა: ყოველი მისი სურ-  
 ვილი ჩვენთვის კანონი იყო. რაკი ეს კაცი  
 ზირადათ ჩვენ გვაბედნიერებდა, როდიღა  
 ვგრძნობდით, რომ მთელის ჩვენის ქვეყ-  
 ნისთვის ის იქნება მავნებელი ყოფილიყო.  
 სხვის რა ჯავრი მაქვსო, ფიქრობდა ჩვენი

კაცი, მე ხომ მრგებსო, მე ხომ მწუა-  
 ლობსო! ჩემთვის კი კარგი იქონ, და  
 დანარჩენმა ქვეყანამ თუნდ თაუი შავ ქვას  
 ახალოსო!.. უველა ჩვენგანი ამ აზრის  
 იყო, უოველი კაცი ცალკ-ცალკე სდევდა  
 თავის ბედს, კერძოდ ექებდა საკუთარ კე-  
 თილ-დღეობას... თუ დაფინახავდიო, რომ  
 ეს ჩვენი კერძოდ გამაბედნიერებელი ჩვენს  
 მეზობელს არ წყალობს, ჩვენც მის წა-  
 ბაძვით, მის მოსამადლოებლად, ამ მე-  
 ზობლას მტრად ვიქცეოდით. ვაბეზლებ-  
 დით ამ მეზობელს, ვდევნიდით, ვაწვა-  
 ლებდით... იმის მოსაზრება ჩვენ როდ-  
 გვქონდა, იქნება ბედის ჩარხი უკუღმაც  
 დატრიალდეს, და ხვალ საკუთრად ჩვენ  
 დაგვიწეონ დევნა ან წვალება, ისე, რო-  
 გორც დღეს ჩვენს მეზობელს ეჭვრობიან  
 ჩვენის შემწეობით... ხშირად ვსედავდით  
 ხოლმე, რომ ჩვენს ხელის-გამწეობელს  
 ჩვენი ენა არ მოსწონდა, ჩვენი ჩვეულებს

არ ეპიტნავებოდა. ჩვენც, მის სსსიამოვნოდ, შეურაცხყოფით ვეპურებოდით ამ ენას და ჩვეულებას. ვიმეორებდით: ქართული ენა რაღათ ვარგაო, ქართული ჩვეულება რის გამოსადეგიაო... კი არ გვეშინოდა ქართულად ხმის ამოღების, გვრცხვენოდა, გვეთაკილებოდა, გვეგონა გლეხკაცად, „მუჟიკად“ ჩაკვთვლიან, თუ რუსულად არ ვისაუბრეთო... ვის ჰქონდა მასშინ იმის გაგება, და ვინ იტყოდა, რომ ჩვენის ჰირადი კეთილდღეობისთვისაც საჭირო არისო დედა-ენის ცოდნა, თანამეზამულებების ძმობა, მათი დახმარება...

გახსოვთ, კიდევ, თხზილდე ახალგაზრდა კაცი გამოგვეზარდა, ამ ოცი წლის წინათ, რომელთაც ქადაგება დაიწიეს, წერით თუ სიტყვით, ქართულები ვართო, ქართულ ენას ნუ დავიფიწიებთო, ქართული მწერლობა აღვადგინოთო, ერთობა და ძმობა ვიქონიოთო, ერთმანერთს ხე-

ლი გავუწყოთ და დავკენძარათო, ამითი, მხალხოდ ამითი შეიძლებაო ჩვენი მდგომარეობის გაუმჯობესობა... რა ხარხარი დააყარა მათს ქადაგებას ჩვენმა საზოგადოებაში, რომელიც იმ დროს მარტო ჩინოვნიკებისა და აფიცრებისაგან შედგებოდა!

— ქართულმა ენამ რა უნდა მარგოსო, თუქრობდენ და ბძანებდენ მაშინ ჩვენი ტუფები, ჩვენი ჩინიანი და გავლენიანი ქოსები. მე თქვენ მოგახსენებ, ჩინს მომცემენ ან ჯამაგირს მომიმატებენ ქართული ენის ცოდნისთვის! რა საჭიროა ეს ქართული ლექსები ან ჟურნალები? უსაქმობის გამო სჯდაბნიანო ეს ჩვენი თერგდალეულები... ბევრს უნდა ახსოვდეს დღესაც ეს და ამგვარი „გონიერი“ სიტყვები ჩვენის ქოსებისა...

გავიდა ოცი წელიწადი. რაღას ვხედავთ დღეს? ვხედავთ, რომ თვითონ ეს ქოსებიც კი გრძნობენ ქართული მწერ-

ღობის საჭიროებას. გამოუგდეს რამეღ-  
 სამე მათგანს შვილი გომნაზიიდან, ან  
 უსამართლოდ გადუწევიტეს საქმე სამსა-  
 ჯულოში, ან გზა აღარ მისცეს სამსახურ-  
 ში თუ სასწავლებელში, მაშინ თვითონ ეს  
 ქალები ხელში კაღამს აიღებენ და „დრო-  
 ბაში“ სწერენ: „ვიღუბებით, ბატონო, -  
 გზა შეკრული აქვს ჩვენებურ კაცს, და-  
 მშევასა და დაბრმავებას გვიპირებენო“.  
 მარტო კალმით და წერით კი არ ქადა-  
 გობს ამას: იგი თავის მეზობელს უახ-  
 ლოფდება და ხედავს, რომ ორნივე ერთ  
 ტაფაზე იწვიან თურმე, რომ მათთან,  
 იმავე ტაფაზე, ბევრი სხვა ჩვენებური კაცი  
 ყოფილა დამწვარ-დადაგული... გრძნობს  
 ამას, და თანდათან უფრო უახლოვდება  
 მასავით შეწუხებულს ადამიანებს, მათთან  
 ერთად ტუბილობს, რომ ნიაფი კარგი  
 რამ არისო, რომ ღვთის გაჩენილი ქვე-  
 ყანა და ბედნიერება უგულა მათგანისათვის

დანშული და მიუწევნელი უოფილა...  
 თუ კი ეს უგელაოური ქოსებმატ გაიგეს,  
 რაღა აქმა უნდა, რამ ახალგაზდობას,  
 ახალთაობას ათასჯერ უფრო ადვილათ და  
 ღრმად შექძლებოდა ამ გრძნობის შეთვი-  
 სება... ჩინიან ქოსებს, უწინდელ დროში  
 მაინც, დედობრივი სიუვარულით ეპურო-  
 ბოდენ... იმათ ძველი ამაგიდგანაც დარ-  
 ჩენილი აქვთ ხსოვნა მაინც... ახალთაო-  
 ბათა კი თავიდგანვე დედინაცვალი ერ-  
 გოთ ბედათ, კაპასი, უმღწყალო, ძუნწი  
 და მძულვარე დედინაცვალი... ძველ ქო-  
 სებს უკეთესი მაგალითები მაინც არ ენა-  
 ხათ, რამ თავიანთი ბედი მათთან შექდა-  
 რებიანთ. ახალთაობათა კი ბევრი სხვისი  
 ოჯახი ენახათ, ისეთი ოჯახი, საცა დე-  
 დამთილი, კი არ კაპასობს, ნაზად,  
 როგორც მოსიუვარულე დედა, საუვარულე  
 შვილებს ალერსით აბედნიერებს... რაღა  
 კასაკვირვულია, მაშასადამე, რამ ახალ-

გაზღვებს ათასჯერ უფრო მწვავედ უნდა  
ეგრძნოთ ჩვენი საზოგადოებრივი ცხოვ-  
რების ნაკლულევანება, ჩვენი დაფანტუ-  
ლობა და უთავობა...

ამასთან დრომაც იმოქმედა, ცოტათი  
არ იყო. რაკი რუსეთის მთავრობამ, სა-  
კუთარი მიზნის მისაწევნელად, საჭი-  
როდ დაინახა, გამოეუხიზლებია სხვადა-  
სხვა სლავიანური ხალხების თვისტომობა,  
და რაკი მათი მაგალითის წახედვით ჩვენს  
საზღვარზედაც შეიძრა სომხობა, — ჩვენ  
ქვის გული და თიხის ტვინი ხომ არ  
გვქონდა, რომ ჩვენც არ გვეგრძნო თვის-  
ტომობის ღირსება ან ჰატივი? ჩვენს სა-  
კუთარ თვალწინ, ორიოდ-სამი წლის გან-  
მავლობაში, სომეხს ერთი მტკავული ტანი  
მოემატა. გუშინ რომ წელმოხრილი იყო  
ეს კაცი, გუშინ რომ მის ხმის გაცემას  
არაფინ კადრულობდა, დღეს ჩვენს თვალ-  
წინ ის გაიმართა, გამაგრდა, გაამაყდა.

მან დღეს თავისპატივი იგრძნო, თავისი ფასი შეიტყო. დღეს მას უველა ერიდება, უველა პატივს-სცემს, უველა თავაზიანად ეპურობა და ფართო გზას აძლევს... რამ მიაწია მას ეს ბედნიერება? „სომხობამ“, „მთელი სომხობის ძალამ“. ჩვენც მივხვდით, ამისკამო... რომ „ქართულობაც“ რომ სადმე იყოს, „მთელი ქართულობის ძალაც რომ სადმე არსებობდეს, იქნება ჩვენც გავიმართოთ წელში, იქნება ჩვენც გაგვიადვილდეს ცხოვრება, იქნება სხვისი სათრევი აღარ ვიყოთ, იქნება სხვის პატივისცემას ვეღირსოთ... სხვათა შორის ამანაც თვალი აგვიხილა, ამანაც გამოგვაფხიზლა და გვაგრძნობინა ჩვენი საკუთარი თვისებობა...

იქნება უველა ეს საფუძვლები ჩვენგანს არავის ჰქონდეს კარგად გამოკვლეული, ნათლად ახსნილი, მაგრამ მათს ძალას უველა ვეძინებით, ზოგი მეტად, ზოგი ნა-



კლემ. უგელა ვგრძნობთ, რომ ამ უკანასკნელ წლებში რაღაც ახალი, უცნობი ძალა წინ გვწევს ან მოსვენებას არ გვაძლევს. ზოგს ჩვენგანში ერთობ ღონიერად მოქმედებს ეს ძალა, ზოგში—ნაკლებად. მაგრამ უგელა კი მის გაფლენას ქვეშ არის. ახლანდელი ჩვენი მოძრაობა ამით განირჩევა: იმას სტიქიური ძალა აქვს. ის ერთ კაცს კი არ მოუხდენია, ან საზოგადოებას კი არ გაუზრდია: დრომ მოიტანა, გარემოებამ გააძლიერა... უფული სტიქიური მოძრაობა დირსშესასწავლია, თუ კი კაცს სურს, რომ ეს მოძრაობა მისი საზოგადოებისთვის სასიკეთოდ გამოდგეს, და არა დამღუბველად. სჯობს მაგალითით ვილაშარაკოთ. წყლიც სტიქიური ძალაა. ჩინებულნი რამ არის ქვეყნისთვის წვიმა, რომელიც მოსავალს ზრდის და აუხვეებს, ან მდინარე, რომელიც ხალხი ჰოულობს საშუალებას წყურ-

ვილის მოსაკლავად, ტივების სატარებლად, ეანების მოსარწყავად და სხვ. მაგრამ თუ შაისის წვიმა ნიაღვრად იქცა, ეანებს ერთიანად წააქვს და თესვს გადარეცხს... თუ მდინარეს კაცმა უადგილო ადგილს წვალებს დაუწყო, თუ სარწყავი ღელებების ან საწისქვილე ტოტების თავი ცუდ ადგილს გაუკეთა, მდინარე რომ მოდიდდება, მთელ ეანებსა და მინდვრებს გადაიარს, წააქვს, დააქცევს. გონიერმა ხალხმა კარგად უნდა შეისწავლოს წულისა და მდინარის თვისება, კარგად უნდა მოიხმაროს ის ღონე, რომელიც ამ სტიქიისთვის ბუნებას მიუცია, თუ სურს, რომ ამ ძალამ ახვიროს... ქვეყანაზე არც ერთი ძალა არ არსებობს ისეთი, რომ მხოლოდ სასარგებლო იყოს, ან მარტო მავნებელი. ეოვული ძალა, რაკორც ეოვული საგანი, ზოგჯერ სასარგებლოა კაცისთვის და ზოგჯერ მავნებელი.

ლი. მისი სიტყუდე და სიკარგე ხმარებაზე  
ჭკიდა. მცოდნე და მოხერხებული კატის  
ხელში საწამლაფიც კი მკურნალობს, და  
უტვინო ბავში რძის საჭამადშიაც კი და-  
იხრჩობა.

თუ ამ მოსაზრებას გავიხსენებთ, ად-  
ვილად მივხვდებით—რა სასარგებლო უნ-  
და იუოს ჩვენის საზოგადოებისთვის დამ-  
კლარი, მეცნიერული გამოკვლევა და გა-  
ცნობა იმ ახალი ძალისა, რომლის აღძრვა  
ჩვენში დიად საიმედო საქმედ, დიად ბედ-  
ნიერ ნიშნად მიმაჩნია... ამ ნაწერის მი-  
ზანიც—თუ დარი დამიდგა—ეს გამო-  
კვლევა იქნება.

---

# I.

მარტო ჩვენს ქვეყანაში კი არ მომხდარა, რომ ხალხს დიდ-ხნობით დაუიწუებულ ჰქონოდა ეს თავისი თვისტომობა და შემდეგ აღძრულიყოს მასში, შემდეგ გაძლიერებულიყოს საზოგადოებრივი გრძნობა, მამულის სიუფარული, მამულის მსახურება. დედამიწაზე ერთი ძლიერი ხალხი არ არის ისეთი, ერთი კაკალი, რომელსაც ეს მდგომარეობა არ გამოეფლოს, რომლისამე სხვა ხალხის გონებითს გავლენას ქვეშ არ ეტხფროს და ბოლოს თავისი თვისტომობა არ გაეხსენებოდეს. ზოგმა დიდი ხანია რაც მოიპოვა ეს თავისი თვისტომობა, ზოგმა გუშინ შეიძინა ის, ზოგი კი დღესაც მისი შოვნისთვის იბრძვის, ან მის მოპოებაზე შრომობს და ზრუნავს. მაგრამ უოუელკან და უოუელთაის ერთნაირი გზა გამოუფლიათ უკვლას

იმ ხალხთა, რომელთაც ეს ბედი ღირსე-  
 ბიათ. მათი გაზრდა, გაძლიერება და გან-  
 ვითარება ერთგვარის გზით მიდის წინ,  
 ერთგვარის კიბით ადის უმაღლეს განვი-  
 თარების წერტილამდე. თითოეულ საოუ-  
 ხურს ამ კიბისას თავისი სწორი და მსგავსი  
 საოუხური აქვს, როგორც უგულა სხვა  
 ხალხების აღსამაღლებელ კიბეებს. ნაბიჯ-  
 ნაბიჯად იღვამს ფეხს კაცობრივობა და  
 წინ მიდის. რა გზაც ხუთს, ექვსს, ან  
 ოცს ხალხს ოთხი ნაბიჯით გაუვლია, მას  
 ვერცერთი სხვა ხალხი ერთის კადანტომით  
 ვერ გაივლის. მართალია, ზოგი ხალხი ად-  
 ვილად ან უცთვად გაირბენს ამ ნაბიჯებს,  
 ზოგი კი ლოკოკინასავით ფორთხვით გა-  
 დაჩოჩდება ამ გზაზე. ზოგი ამ ერთი-ორი  
 ნაბიჯის გადადგმას ოცს, ოცდაათს წელი-  
 წადს მოასწრებს, ზოგი კი ორ-სამ საუკუ-  
 ნესაც მიაღწევს ამ გაულას... მაგრამ ეს კია  
 უაუკლავის, რამ ადნიშნული გზა და სა-

ბიჭები აუცილებლად გასაფლაველი აქვს უოველ ხალხს, რომელიც გონებითს ცნაურებას ეხვევა, ან საზოგადოებრივ ჩვეულებას ითვისებს...

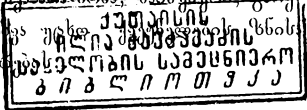
ავიღოთ, მაგალითად, თუნდ რუსეთი, და ვნახოთ, რა სტადიები გამოუვლია რუსების საზოგადოებას მისი თვისტომობის შეგნებისა და შეთავისებისათვის.

მოგეხსენებათ, რუსეთი ჯერ სწორედ ისე განკერძობულად ცნაურება და უცხო ქვეყნელებს ისე ერიდებოდა, როგორც უწინდელ საუკუნოებში საქართველო იქცეოდა. ზეტრე ჰირველამდი რუსეთი მარტო თავის თავს იცნობდა და მარტო თავის ჭკუით ცნაურობდა. ერთობ უკან ჩამოჩა ის ამის გამო, ერთობ დასუსტდა, ერთობ დაგლახაკდა. ეს მიძინებულნი და დაუძღურებულნი ხალხი ზეტრე ჰირველმა აიუვანა და ევროპის განათლებულ ცნაურებაში შეაკლო. ბევრი რუს-

თაკანი წაფარხილდა მაშინ, ბევრმა უარი  
 თქვა, ბევრმა თვალი დახუჭა, მაგრამ ძა-  
 ლა აღმართს ხნავსო, იმისი არ იყო,ს,  
 დრომ თავისი ჰქმნა. (თითქმის ამგვარივე  
 საქმე მოხდა ჩვენში, როცა, ამ საუკუნის  
 დამდეგს, აქ რუსის წესი შემოვიდა...)  
 არეულ-დარეული იყო მაშინ რუსეთის სა-  
 ზოგადობა: ზოგი ძველს ცხოვრების  
 გზას ადგა, ზოგი მაიმუნსავით ბაძვიდა  
 ახალს. ბევრი სისხლი დაიღვარა ამასო-  
 ბაში, ბევრი წინააღმდეგობა ატყდა...  
 შემდეგ გამოვიდა ეკატერინე დიდი, რო-  
 მიელმაც ზეტრესავით ძალადობა კი არ  
 იხმარა, უფრო ოსტატურად შეუდგა საქ-  
 მეს. ის იშვიათად ხმარობდა ძალდატანუ-  
 ბას. ვისაც გსურთ, ძველებურად წვერი  
 მოუშვითო, მაგრამ ვისაც ჩემი დაახლო-  
 ვება უნდა, ვინც ჩემგან რასმე მოელის,  
 მან ევროპული განათლება უნდა მიი-  
 ღოსო. ის აჯილდოვებდა მწიქლობას,

რომელიც იმ დროს ევროპიული მწერ-  
ლობის ბრმა წამბაძვი იყო. თვითონ  
აარსებდა თეატრს, რომელიც ვითომც  
ევროპიული თეატრის მსგავსი იყო, დიდ-  
კაცობაში ევროპულ ტეკვასა, მორთვას  
და მოკაზმვას ავრცელებდა, ევროპულად  
ცხროფრობდა და თავის საზოგადოებას  
ევროპულად მდიდრულ ცხოვრებას აჩვენებ-  
და. რაღა ბევრი გავაგრძელო, ის სწო-  
რედ ისე ეპყრობოდა რუსის საზოგადო-  
ებას, როგორც ფრონტოვი ჩვენს ქვე-  
ყანას... და რასაც პეტრე პირველმა—  
გენიოსმა—რუსეთი ძალით ვერ შეაჩვია,  
რაც ჩვენში ერმოლოვმა—დიდმა და ჭკუ-  
იანმა ერმოლოვმა—ვერ მოახერხა, ის  
რუსებს ეკატერინემ და ქართველებს  
ფრონტოვმა ალერსით თუ ოსტატობით  
შეაპარა. შეაპარა ბრმა, მაიმუნური, გასო-

განი წამბაძვი უნდა იქნებოდა რუსის  
და ცხოვრების სანაწილო





უეჭველია, ეველას მათგანს, გულში, იქნება კეთილი და ჰატიოსანი მიზანი ჰქონდა: უთუოდ ეველას უნდოდა თავისი სამმართველო ხალხი უცხოეთის განათლებით გაეუმჯობესებია, აღეჭურვა იგი დაწინაურებული ხალხების იარაღით, თუ გამოცდილებით. მაგრამ ეს იარაღი და გამოცდილება არსად სჩანდა, ხალხს კი მართლ უცხოეთის გარეგანს ტანისამოსს აცმევდენ. ცდილობდენ, რომ რუსის ხალხი გაენემეცებიათ ან გაეფრანცუზებიათ, და ქართველები — გაერუსებიათ. ის ავიწყდებოდათ, რომ ყოველ ხალხს თავისი განსაკუთრებული ხასიათი და ზნე აქვს, რომ რუსს ვერაფერს გაანემეცებს, ქართველს ვერაკაცი გაარუსებს; შესაძლებელია ქართველს ჩოხის მაგიერ ზიზუნის ჩაცვა, ბოხოხის მაგიერ შაჰკა დაახურო, ქალამნის მაგიერ — წაღა მისცე, მაგრამ ხასიათი და ზნე, სისხლი და ბუნება კი მაინც

ქართულის დარჩება... და როცა ამ ბუნებას ძალას დაატან, როცა მოინდომებ, რომ რუსმა ფრანცუზსავით იხტუნოს, ან ნემეცსავით იშრომოს. ან ქართულმა რუსსავით გეემოს, მაშინ ხიფათს შეეურები, საქმეს წაიხდენ, ქვეყანას ავნებ... ამნაირ გარეგან წაბადვას გამოეკიდა უველას; ამგვარ მაიმუნურ ან მასკარადულ „გადასხვაებებს“ მიაღიეს ხალხის უმჯობესი დრო და თითქმის მთელი საუკუნე... მაინცა და მაინც სრულად უმნიშვნელო ან უნაყოფო როდი დარჩენილა ეს გარეგანი წაბადვაც. ბევრი სიკეთეც მოუტანა მან ხალხს. მაგალითად თუნდ თეატრი ან მწერლობა ავიღოთ. უწინ ჟურნალ-გაზეთებს მარტო წაბადვით აარსებდენ, თეატრებსაც წაბადვით მართავდენ... „როგორ იქნებაო, ჰარიუში და ლონდონში თუ იმდენი ჟურნალ-გაზეთები გამოდის, იმდენი თეატრები მოქმედებს,

ჩვენში კი რატომ არ უნდა იყო. ვინც  
 ამას შეიტყობს ან დაინახავს, ხომ მაშინ-  
 ვუ ბარბაროსს დაგვიძახებსო!“ ამ მოსაზ-  
 რების ძალით, მარტო წაბადვით, არსდე-  
 ბოდა ჩვენში და რუსეთში „წამხედავი“  
 მწერლობა ან თეატრი. დიდხანს საქმე  
 მართლა მარტო „წამბადველობით“ ბრუ-  
 ნავდა. როგორც საფრანგეთში ან გერმა-  
 ნიაში იყო რასინი, კლავსტოკი, კორნე-  
 ლი, ისე რუსებსაც ეგონათ, რომ ამ  
 მწერლების წამბადვი ჩვენი მჯღაბნელები  
 „რუსეთის რასინები“ ან „კორნელები“  
 არიანო. მაგრამ შემდეგ ამ წამბადვი მჯღაბ-  
 ნელებს გამოერიენ და მოერიენ ნამდვი-  
 ლი მწერლები, ნამდვილი ნაციონალური,  
 ნიჭით შეიარაღებული, და წერა და ბეჭ-  
 დვა მათ ხელში მართლა მწერლობად გა-  
 დაიქცა. მიმბადვი მწერლობის დამაარსებ-  
 ლებმა ბევრი ირტუეს მაშინ თავში, ბევ-  
 რი ინახეს—რათ მოვიხვიეთ თავზე ამ-

გვარი „მოწინააღმდეგობა“, მაგრამ მწერლობის მოსწავლა კი აღარ შეუძლებია. „ჩვენ გვსურდა გასართობი, საამო დროს გამატარებელი, თავის შემსქევევარი რაიმე დაგვეარსებინათ, ამობდნენ ისინი, და ამის მაგიერ კი ისეთი მწერლობა დაარსდა, რომელიც საქმეებში ერევა, მსჯელობას იწეებს, უფროსებს ჰკიცხავს, ხალხს ზრდის და აღვიძებს!“ — ასე ხშირად, მარტო წაბადვით იწეებს ბალებში სიარულს ჩვენებური ვაჭარი, მარტო იმ განზრახვით, რომ სხვებს უკან არ ჩამოვრჩეთ... მაგრამ რამდენისამე წლის შემდეგ ის ხედავს, რომ სუფთად ჩატმასაც შეუნიშნველად შეეჩვია, თავაზიან და პოლიტიკურ ლაპარაკსაც და, ამას გარდა, ბევრ საკვირველს, გონების განმავითარებელს აზრებს და ფიქრებს გაეცნო, საზოგადოებაში ბასობის დროს...

უსარგებლო არ უფიქროსა შეიქი თვით

მაიმუნური წაბადვაც. მართლაც, ქვეყანაზე  
 ეკელაფური ახირებულად ბრუნავს. ხალ-  
 ხი და კაცობრიობა გონიერი ან გამოც-  
 დილი ქმნილება როდია, წინათვე აღნი-  
 შნულ მიზნისკენ კადუხვევლად მიმავა-  
 ლი... დედამიწაზე ის ბრმასავით დაეხე-  
 ტება, ხელების ფათურით, სანამ სადმე  
 ღობეს, ან კლდეს, ან ღრეს არ წაატუ-  
 დება... შუბლს რომ მიახლის, ანა და  
 ფეხს რომ იღრძობს, მაშინ მიხვდება—  
 ამ გზაზე სვლა არ ვარკებულაო, და  
 მერე, სხვა გზას ირჩევს, რომელზე-  
 დაც მალე ახალი ხრამი ხვდება. იქაც  
 რომ ხიფათი დაემართება, ბრუნდება და  
 თავის ბედს რომელსამე ახალს, შუათანა  
 გზას მიანდობს... მერე მეოთხეს, მეხუ-  
 თეს, და სხვ. ასე დახეტილობს ქვეყა-  
 ნაზე კაცობრიობა, ერთი შეტოთმიდგან  
 მეორისკენ, და ვინ იცის, როდის ეღირ-  
 სება მას იმნაირ გზაზე დადგომა, რო-

მელზედაც უხიფათოდ ან დაუბრკალე-  
ლად წაგოგიალდება მისი საქმე... ამ ბედ-  
ნიერებისგან ჯერ-ჯერობით კი მეტი  
მეტად შორსა ვართ. ჩვენ დროს, ორმო-  
ცი, სამოცი წლის განმავლობაში ადგია  
ხალხი ბრმა-წაბადვის გზაზე, ცდილობს  
გადაკეთდეს, გადასხვათუერდეს უცხოეთის  
კალაპოტზე. შუბლს რომ გაიხეთქს ამის-  
თანა ცდაში და მიხვდება, ამდენიხანი  
უხეირო მიზნისთვის შემთხვევით, ის მო-  
ბრუნდება და მეორე გზას ადგება: ცდი-  
ლობს მაშინ საკუთარი წინაპრების წარ-  
სული დრო მოიბრუნოს, მათი მივიწეე-  
ბული ჩვეულებანი გაიხსენოს, მათს ძველ  
ცხოვრებას და წესებს დაუბრუნდეს...  
ამ ცდაშიაც გაივლის ხალხი ნახევარი  
საუკუნე, ხან მეტი, ხან ცოტად ნაკლე-  
ბი... რასაკვირველია, არც ეს გზა აბედ-  
ნიერებს ხალხს... მაშინ რაიმე ახალი  
მიზანი გამოუჩნდება. რომლის დევნაში  
კიდევ ერთი იმდენი ხანი ილევს.

მაგრამ თვით ეს მიღებ-მოღება და ხეტიალი დიდათ სსსარგებლოა ხალხის გონების განვითარებისათვის. ხალხიც სწორედ ისე იზრდება, როგორც ბავში. მართალია, როცა ის აკვანში ჩაწვენილია, როცა მას ხელ-ფეხი შეკრული აქვს და თვალები ახვეული, ის ვერც შუბლს მი-ახლის კედელს, ვერც ფეხს მოიტეხს ღრეში. მაგრამ რომ წამოიზრდება, კარგი მომუდელი სჭირია, და რაგინდ დახე-ლოვნებული ან გულ-მტკივნეული იუოს ძიძა, ხომ ვეღარ მოერევა წვერ-ულვაში-ან გაზდილს, აკვანში ხომ ვერ ჩააწვენს, ხომ ვერ მოუვლის? როცა ბავში ჯერ ფორთხვას იწეებს, მერე სიარულს, განა შესაძლოა მისი ფეხის ადგმა და გაზრდა ისე, თუ ბევრჯერ ხან კედელს არ მიეხალა, ხან იატაკზე არ დაეცა, ხან კიბეზე არ გადა-ვარდა? თვით ეს ხიფათები ბავშს ატკვიან-ნებს, გონებას უვითარებს და სწორე გზას

უჩვენებს... თითოეული შეცდამა, იქნება, ათასი სხვა შეცდომებისაგან იხსნიდეს მას შემდეგისთვის... ხალხის ზრდაც აგრევე წარმოებს, დასაწყისში, როგორც ბავშვის ზრდა. კაცმა რომ ეს ზრდა გაკვირით ასწვიროს, აი რას დაფინახავთ: დასაწყისში თითოეული ხალხი უძლეური და უსუსურია. მალე მას ძიძა, ან მომვლელი უჩნდება, რომელიც აკვანში აწვენს და ხელ-ფეხს მაგარი არტაშებით უკრავს... მთელი საუკუნოებით რჩება ხალხი ამ უბედურ მდგომარეობაში. მერე კბილები ამოდის, ღონე ეძლევა, გონება მოეწითება. მაშინ ის ჯერ ფართხვას იწეებს, მერე ხეტიანს, და ბოლოს ადამიანურ სიარულსაც. თავდაპირველად, როგორც კი გონებაზე მოდის, მას მარტო მიბაძვა შეუძლია: რა საქმის კეთებასაც სხვას შეამჩნევს მის გადაღებას მოინდომებს... ბოლოს, როცა დიდძალ გამოცდილებას ან ჭკუას



შეიძენს, როცა დაუაჟიკატდება, ცხოვრებას გაეჩუქება, გაგონიერდება, ის თავის საკუთარ ჭკუას მიენდობა, მის ხელმძღვანელობით მოქმედებას იწეებს, და ისე ცხოვრობს, რომ სხვისი გამოცდილებაც გამოიყენოს და თავისი საკუთარიც; კარგი თავისიც დაიცვას და სხვებისაც განაცაგებინოს; ავს სხვებისასაც ასცილდეს და თავისასაც.

თუ კაცმა ამ სტადიების სისტემებრივ გამოსახვა და დაწყოება მოინდომა, ვნახავთ, რომ უოველი ხალხის ცხოვრებაში შემდეგი განვითარების ოთხი პერიოდი მოიძებნება.

**პირველ პერიოდს** ის დრო შეადგენს, როცა ხალხი თავის საკუთარი გონებით ან ტვინით არ ცხოვრობს, როცა მის მაგიერ სხვა ვინმე ზრუნავს და მოქმედობს, და როცა ხალხი მტყუნარეობს, საზოგადოებრივ ინტერესებს არ გრძნობს,

ერთი სიტუვით ის დრო, რომელსაც  
ერმეის ზეციური ჰქვია.

**მეორე პერიოდი**, რომელსაც მიმ-  
ბაძველთა სემანს, იმ დროს წარ-  
მოადგენს, როცა ხალხი უცხოეთის დაწინა-  
ურებას ხედავს და მის მონურ მიბაძვას  
იწყებს, თავის უძლურებას ან სისუსტეს  
იზიზღებს და ცდილობს გადასხვაფერდეს  
გარეგნულ წაბაძვით.

**მესამე პერიოდს**, ძველ ებრაეთის  
აღმადგენელს, ის დრო შეადგენს,  
როცა ხალხი რწმუნდება, რომ მაიმუნური  
მიბაძვა დიდ ხეირს არას მძღვესო, და  
საკუთარი წინაპრების წესების აღდგენას  
მოინდომებს, მათს ეურ-მოჭრილ მონად  
ხდება. ზოგიერთი ისტორიკოსები მე-  
ორე ზეციურ დროს მესამე სიულ-მი-  
მბაძვას არქმევენ, და მესამე-  
რეგრესიულ-მიმბაძვას.

**მეოთხე პერიოდი** კი მაშინ იწყება. როცა ხალხი ამ მესამე პერიოდის უნაყოფოებასაც იგრძნობს. მაშინ ის გამოარკვევას იწყებს, თუ მისი საკუთარი ბუნება რას მოითხოვს, მისი ძალა რის ნებას აძლევს, სხვა ხალხის ძლიერება რამ შეადგინა, სხვებს რა აქვთ კარგი, ისეთი, რომლის შეთვისებაც მის ბუნებას შეუძლია, და თვითონ მას რა ჰქონას ცუდი, ისეთი, რომლის თავიდან მოშორებაც შესაძლოა. ამ პერიოდს ჩვენში საკუთარი სახლი არ აქვს, ამიტომ რომ ჩვენ ეს დრო არ გვღირსებია. რუსულად კი ამას ჰქვია *Периодъ само-бытнаго творчества* და ჩვენებურად, თუ გნებავთ, ასე იყოს: თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ი მ ე მ ო ქ მ ე დ ე ბ ი ს პ ე რ ი ო დ ი.

---

მიბაძვის ზერიადი ერთობ გრძელი იყო ჩვენში. ბუნებას ჩვენი ქვეყანა იმის-თანა ადგილს მოუთავსებია, საცა ათას-ნაირი ხალხი იურიდა თავს, თითქო ისეთს მოედანზე, რომელზედაც ერთბაშად ოცი თუ ოცდა ათი ქუჩა გამოდის... ჩვენს სამშობლოს ჯერ ერთი ხალხი მოადგებოდა კარზე, მერე მეორე, მერე მესამე და სხვ. თითქმის უგელანი კი ჩვენზე გადადიერებული ყოფილან. ერთის გაცნობას ვერ მოვასწრებდით, მისი დაწინაურება გაგვეგო, მისი ხეირიანი ჩვეულებანი შეგვეთვისებია, აკი მეორე მოგვადგებოდა, ჰირველზე უფრო ძლიერი ან დაწინაურებული. ვიწუებდით, მაშინ, ამ ხალხის გაცნობას ან შეთვისებას... ერთიც ვნახეთ, მესამე მობრძანდებოდა, ორივეზე უმჯობესი, მერე. მეოთხე და

მესუთე. რა უნდა გვექნა ამ მდგომარე-  
 ანაში, რა გვეშეულებოდა? უბრალო  
 სტუმრად რომ მობრძანებულყო უკვლას  
 ეს ხალხი, კიდევ რასმე მაინც მოუხერ-  
 ხებდით. შეგვეძლებოდა მათი კარგი და  
 ავი, გონიერად გაგვეცნო მათი სიკეთით  
 გვესარგებლა, ან მათს ცუდს ავშორე-  
 ბოდით. მაგრამ ისინი სტუმრად კი  
 არა, გამგლეჯ-გამათხრებლად მოდიოდნენ  
 ჩვენსა. თითოეული ეს წვეულება ჩვენი  
 ხალხისთვის აკლება იყო. თითოეული  
 მათგანი ჯერ თავ-პირს დაგვამტვრევდა,  
 მერე ბატონად გვიჯდებოდა სახლში,  
 მშიერად და ღატაკად გვტოვებდა... ვის  
 ექნებოდა დრო გონიერად დაკვირვებოდა  
 მათს კარგსა და ავს? განუმარტებლად,  
 უბრალო შეჩვევის ძალით, გვრჩე-  
 ბოდა თითოეული ამ ხალხისგან უმთავ-  
 რესი მისი ზნე, სწორედ ისე. როგორც  
 დიდ ჯარში, ან ვაება ხალხის გროვში

გარეულ კაცს ეოველი მისი შემხვდომის  
 ჩირქი ან ტალახი ედება, და კარგი რამ  
 კი ძვირად ხვდება...

ამ სახით მონგოლებსაც კი ვბაძვ-  
 დით დიდხანს ძალა-უნებურად, სწარსე-  
 ლებსაც, თათრებსაც და ლეკებსაც. ზოგ-  
 მა ქუდი დაგვიტოვა, ზოგმა შარვალი,  
 ზოგმა სიზანტე, ზოგმა ორპირობა...  
 ხეირიანი და მაგარი ბუნება რომ არ  
 გვქონოდა, ჩვენ სისხლში რომ ის და-  
 უნდობელი და დაუშრეტელი ძალა არ  
 მდგარიყო, რომელიც ზოგიერთს რჩე-  
 ულ ხალხს უკვდავებს აძლევს, დიდი ხა-  
 ნია რაც დედამიწის პირიდგან ქართვე-  
 ლებისა და საქართველოს ხსენებაც კი  
 გაქრებოდა. ევკლასსაგან იმოდენი ჩირქი  
 გვრგებია, ევკლას ჩვენთვის იმდენი ტა-  
 ლახი და მტვერი მოუცხია, რომ, სხვა,  
 უფრო სუსტი ხალხი, კიდევ დაიმარხე-  
 ბოდა აქამდე ამ სისქე ტლახოს ქვეშ...

ვინ, რამელი ბრძენი, ისტორიკოსი ან  
 ეტნოგრაფი გვეტუვის დღეს, რაკორი  
 იყო ნამდვილი და ზიდველ-დროინდელი  
 ქართველების ბუნება, ზნე, ხასიათი, თვი-  
 სება? რა შეგვრჩა ჩვენი საკუთარი, ან  
 რა გამოგვეყა და მოგვედო სხვისი? ჩვე-  
 ნი რა გვაქვს დღეს და სხვისი რა, ან  
 რამდის რა? ვინ იცის ეს! მართალია,  
 ბევრს არც საჭიროდ უნდა მიაჩნდეს ამ  
 ნაირი გამოკვლევა, მაგრამ დღეს ამ უბე-  
 დურ მიმბაძველობის პერიოდი რომ, ღვთის  
 მადლით, ჩვენთვის გათავდა, და ვიწყებთ  
 შემდგომს ისტორიულ პერიოდს, პერი-  
 ოდს ჩვენის თვისტომობისკენ დაბრუნე-  
 ბისას, მეტის მეტად საჭიროც არის და  
 გამოსადეგიც ვიცოდეთ----ჩვენი თვის-  
 ტომობა ნამდვილად რაში მდგომარეობს  
 ან რამელ თვისტომობას უნდა დაუბრუნ-  
 დეთ, დაუახლოვდეთ? რამელს დროსა  
 ან რამელს ზნეს უნდა დაუბრუნდეთ:

როცა ქართველობას სპარსეთის დიდი ეკ-  
 რა, თუ როცა თათრების გაუღენის ქვეშ  
 ეოჭილა ჩვენი ქვეყანა, როცა თათრების  
 ჭკუით ვცხთაობდით და ვიკვეთებოდით,  
 თუ როცა საბერძნეთი გვპატრონობდა,  
 როცა ვიზანტიის სწავლით გაბრწყინვე-  
 ბულ იქნა მოკლე ვადით ჩვენი ბნელი  
 ცხოვრება? რა ზნე და წესი უნდა გვი-  
 ევარდეს, რა წყობილებისკენ უნდა მივე-  
 სრწათებოდეთ, რაში უნდა ვხედავდეთ ჩვენს  
 იდეალს, რას უნდა ვსთვლიდეთ კარგად  
 და ავად? ხომ შეუძლებელია ევკლა ამ  
 კითხვის განმარტება და კარჩევა, სანამ  
 არ დაარსდება ჩვენში ხეირიანი ისტო-  
 რიული შკოლა, სანამ ისეთი ხეირიანი  
 ისტორიკოსები არ გაგვიჩნდებიან, რომ  
 მელთაღ ჩვენის ხალხის ძველი ცხოვრე-  
 ბა გამოიკვლიონ და ის სიბნელე თვა-  
 ლიდან მოგვაშორონ, რომელიც ჩვენს წარ-  
 სულს გვიმაღავს?



სანამ ამნაირი ისტორიკოსები არ გვე-  
 ღირსებიან, სანამ მათის შემწეობითა ჩი-  
 ნებულად არ გაიგებს ჩვენი ხალხი თავის  
 წარსულ ცხოვრებას, მანამდი იმ ახალ  
 პერიოდში, რომელშიაც ჩვენი ქვეყანა ამ  
 ხანებში შესულა, ერთობ დაბნეულად,  
 უთავბოლოდ და უმნიშვნელოდ წაჩოჩდება  
 ჩვენი ხალხის გონებითი წინ-წასწევა. დღეს  
 რომ ჩვენ ამისთანა ისტორიკოსები გვევან-  
 დეს, დღესვე ზედმიწევნით რომ ვი-  
 ცნობდეთ ჩვენს წარსულს, ეს ისტორი-  
 ული პერიოდი იქნება მარტო თუთხმე-  
 ტიოდვე წელიწადს გაგრძელდეს ჩვენში,  
 მეტს კი არა. მაშინ, რაკი ასე მაღე მო-  
 ვინდით ამ სხადს, ადვილად შეგვეძლე-  
 ბოდა ისტორიულ ცხოვრებაში შემდგომი  
 ნაბიჯი გადაგვედგა და ჩვენი საკუთარი  
 მუხლების ძალა გვეშინჯა... დღეს კი  
 უთავბოლოდ უნდა ვიბოდიალოთ, და ვინ  
 გვეტევის --- რამდენს ხანს, რამდენს წე-

ღიწადს, ან იქნება საუკუნესაც, გასწევს ეს „ღრუებიანი“ პერიოდი ჩვენის ხალხის ისტორიული განვითარებისა?..

უფრო გარკვევით გამოვსაქვამ ჩემს აზრს, და ამ მიზნით ერთ მაგალითს მოვიყვან რუსეთის ისტორიული ზრდისაგან.

პეტრე პირველისა და ეკატერინე მეორის მეოხებით დაწყებული და გაძლიერებული პერიოდი მიბაძვისა (მეორე პერიოდი) რუსეთში ეხლანდელ საუკუნემდე განიგრძო. ალექსანდრე პირველის უკანასკნელ წელიწადებში რუსეთში პირველჯერ მოისმა შემდგომი პერიოდის წინამორბედი ხმები. შიშკოვმა და აქსაკოვებმა ქადაგება დაიწყეს, რომ მიმბაძაობა სასირცხოა, განა ჩვენ ხალხი არა ვართო, განა ჩვენ წარსული არ გვქონიაო? ჩვენ ძველებს დაუუახლოვდეთო, მათგან ვისწავლოთ ჭკუა-გონებაო, მათ წესებს და-

ვუბრუნდეთ. ატუდა უშველებელი ბრძო-  
 ლა ამ ზირებსა და ევროპიულ განათლე-  
 ბის ან წესების შემომღებლებს შუა. არ  
 ბანაკად გაიყო რუსული მწერლობა და  
 საზოგადოებრივი ცხოვრება: ერთი (за-  
 падники) ევროპის წესებსა და თავი-  
 სუფლების შემოღებას ცდილობდა, მეო-  
 რე კი (славянофилы) მამა-ზამყრი  
 ცხოვრების დაბრუნებას. პეტრე ზირველ-  
 მა რუსეთი დაღუპა, ამობდენ და სწერ-  
 დენ ეს უკანასკნელები: საჭიროა ის წე-  
 სი აღვადგინოთ, რომელიც პეტრემ ევ-  
 როპის მიბაძვითა დაარღვია. დაიწიეს  
 ამ ძველი წესებისა და ცხოვრების შეს-  
 წავლა: მაშინ ხომ არავის გაგებაც არ  
 ჰქონია ძველი ისტორიისა, სწორეთ ისე,  
 როგორც ჩვენში არავის აქვს ეხლა ჩვენი  
 წარსულის ცნობა. გამოჩდენ ნიჭიერი და  
 მშრომელი ისტორიკოსები ორსავე ბანაკში.  
 ზოგი ძველ დროში მარტო მოსაწონ მხა-

რეებს ეძებდა, ზოგი მარტო სძირახს და სს-საცილას. მათი შრომა მიდგომითი შრომა იყო, მართალია: მიდგომით და მრუდეთ ხატვიდენ ისინი წარსულს; მაგრამ მათი გამოკვლევით წახალისებული ხალხი მარტო იმათ კი არ შეაჩერდა. მათ შემდეგ ახალი, უფრო მიუდგომელი და სინდისიანი ისტორიკოსები გამოჩნდნენ, რომელთაც პირველებმა შრომა გაუადვილეს და გზა აჩვენეს. ამ ახალმა მწერლებმა კარგიცა და ავიც ერთხანად გამოიკვლიეს, არც ცუდი რამ დამალეს, არც კარგი, და ხელ-ხელა გაიფანტა ის სიბნელე, რომელიც რუსეთის წარსულ ცხოვრებას ფარავდა... ამას გარდა, იმავე მოძრაობის მეოხებით, რუსები მიხვდნენ, რომ მათს ცხოვრებაშიაც უოფილა ზოგიერთი იმისთანა მხარეები, რომელიც ევროპის განათლების მომხრესაც კი მოეწონება ან აღტაცებაში მოიუყანს.

გამოჩნდა, მაგალითად, რომ ჩინებული რამ ეყოფილა რუსეთის ძველი ჩვეულებას შრომის განაწილების (апретии) და მიწის მფლობელობის (опретина), თითქმის ისეთი ეყოფილა, როგორც იდეალად უჩვენებენ ევროპის რეფორმატორები. გამოჩნდა აგრეთვე, რომ რუსის ხალხს მშვენიერი საკუთარი მუსიკა ჰქონია, ისეთი, რომ იტალიის მუსიკას უკან არ ჩამოუვარდება. გამოჩნდა კიდევ რუსული სტილი შენობაში ან მოწყობილობაში, რუსული გემოვნება, რუსული სახალხო ჰოეზია (ეპოსი, ლირიკა და სხვ.) გამოჩნდა ბოლოს, რომ თვით გონების ცხოვრებაშიაც—რომელიც უველას ერთიანად დახშული ეგონა,---რუსეთის ხალხს თავისი თვისტომური მხარე ჰქონია, განსაკუთრებით სარწმუნოების კითხვებში. ზოგიერთი მისი სექტები, ერეტიკოსობის მიმდევრობა, მეტის მეტად თავის-

ფეროვანი გამოვიდა... და როცა სინი-  
დისიანმა ისტორიკოსებმა ან ეტნოგრა-  
ფებმა კარგად გულმოდგინედ გამოძიებეს  
უგელაფერი, რაც თვისფეროვანი ან დასა-  
ფასებელი უოფილა რუსეთის წარსულში  
და მისი ხალხის ზნეში, მაშინ სრულებით  
გაადვილდა რუსებისთვის საკუთარ მუხ-  
ლებზე სიარული, სხვისი და თავისი ხე-  
ირიანი წესების დაფასება ან დაფუძნება...  
მაშინ რუსეთისთვის მოისპო მეორე და  
მესამე პერიოდი, მისი ისტორიული გან-  
ვითარებისა და კარდაიშალა მეოთხე პე-  
რიოდი...

ეს მაგალითი იმისთვის კი არ მომი-  
ყვანია, რომ რუსეთი ვაჭო ან ვაძაკო:  
ბავშობა იქნებოდა ამისთანა სურვილი.  
მინდოდა კარკვევით მეჩვენებია უგელასა-  
თვის, თუ რა მნიშვნელობა აქვს ხალხის  
ცხოვრებაში იმ პერიოდს, რომელიც  
დღეს ჩვენს ქვეყანაში იწყება...

კერძო პირი ხშირად ვერც კი ხედავს, თუ თვითონ მას რა ისტორიული ძალა ამოქმედებს, რა ბუნების ძალას მიჭყავს ის ხან წინ, ხან უკან. ვისაც ზედმიწევნით არ შეუსწავლია „ისტორიის თელოლოგია“, მას უოველთვის ჰგონია, რომ რასაც მე დღეს ვშვრები, იმას ჩემი საკუთარი ჭკუით ვშვრებიო, ჩემი გონებით ვმოქმედობ, და სხვებს ვამოქმედებო. დიდი შეცდომაა ეს, დიდი სიბრეყვა. კერძო პირი ცხოვრებაში უბრალო ჰაიკია, რომელსაც ისტორიული ძალა და ჩარხი ატრიალებს ან ათამაშებს. ათასიც რომ იხტუნოს ამ ჰაიკმა, ათასიც რომ თავის ნებით გაიწიოს, ქვეყნის ჩარხის ბრუნვა მას მაინც უზღვის თავის ადგილს და თავის ნებაზე დაატრიალებს. მარაღია, კაცის გონიერებასაც ბევრი შეუძლია ამ საქმეში, მაგრამ ეს ბევრის შეძლება მარტო იმაში მდგომარეობს,

რომ ზოგი ჰაიკი გაიგებს, რა ძალა ათამაშებს იმას, და ამ ძალით ისარგებლებს, ამ ძალას დაეხმარება; ზოგი კი ამას ვერ მიხვდება და ბრიუგულად თავს გააღასხვინებს ან მთელ თავის ღონეს ამ ძალასთან შეუფერებელ ბრძოლაში დააღვეს... ეს უნდა გვასწავდეს კარგად, მეტადრე იმიტომ, რომ ჩვენში ზოგიერთს უმაწვილთაგანს ჰგონია, რომ ქვეყნის ისტორია მით იწეება და მითვე გათავდება...

ამ საკანზე ლაშარაკი იმისთვის გავაბი, რომ მიხდოდა მეტქვა, თუ რამ-სიდიდე მსგავსება სუფევს ეხლანდელ ჩვენს მოძრაობასა და რუსეთში სლავიანოფილობის დაარსებას შუა. ადვილად შემიძლო ასეთივე მსგავსება რომლისამე სხვა ხალხის ისტორიიდან ამელო. შემიძლო, მაგალითად, მომეუფანა ის ბრძოლა, რომელიც სათურანგეთში იყო გამართული



ცრუ კლასიკებსა და რომანტიკებს შუა, ან გერმანიის ცხოვრებიდან--- ლესინგის დროს დაბოლოებული ომი საფრანკეთის წამბაძავებს და ძველი გერმანიის მომხრეებს შუა... ორივე ეს ბრძოლა სწორეთი იმავე ხასიათის იყო, როგორც რუსეთში ატუდა და ჩვენშიაც იწეება... მაგრამ რუსეთის მაგალითი მისთვის მომყავს, რომ ეს მაგალითი უფრო ნაცნობი და ადვილად გამოსაკვლევეია ჩვენი უმაწვილეულის უმეტესი ნაწილისთვის.

სლავიანოთილობის პირველი თვისება ის იყო, რომ თავიანთს უგელათერს იწონებდა ან თაუვანს-სტემდა, და უცხოეთისას უგელათერს იძულებდა ან აძაკებდა. წაბილწულიათ უოველი კაცი, ვინც რუსულ ენას არ ხმარობს და ვისაც უცხო ენაზე გინდ ერთი სიტუვაც წაცდებათ. როცა რუსულ ლაპარაკში ვინმე იმისთანა სიტუვას იხმარდა, რომელიც რუსულში

სულ არ იყო, სლავიანოფილები კიჟინს იწიქებდენ: „რათ ხმარობთო სიტუვას ზარლამენტს, ეს ხომ რუსული სიტუვა არ არისო!“ --- რომ გვჭირდება მისი ხმარება, და მის მსგავსს სიტუვას რუსულ ლექსიკონში ვერ ვპოულობთო, უპასუხებდენ მოწინააღმდეგენი. --- „სიტუვასიტუვით გადათარგმნეთო, მოიგონეთ, მაგალითად სიტუვა „ГОВОРИЛЬНЯ“ (სალაუბო) და ის იხმარეთო. --- რა ვქნათ, მიუგებდენ მაშინ მოპასუხენი, ჩვენ ენაზე უფრო მდიდარი და შემუშავებული ენა აქვთ ნემცებს ან ფრანცუზებს, მაგრამ თუ კი ისინი არ უკადრისობენ ინგლისური სიტუვის „ზარლამენტის“ ხმარებას, ჩვენ რათ უნდა ვიუკადრისოთო?

შენიშნეთ, რომ ამ საკანში სლავიანოფილები, ჩვენი პატრიოტების არ იყოს, იმას კი არ ქადაგობდენ --- მწერლობა ხალხის ენას უურს უნდა უკდებდესო, ხალხის

მდიდარი ლექსიკონით უნდა ხელმძღვანელობდესო, სამწერლო ენა ხალხის ლაზარაკს უნდა უახლოვდებოდესო. ეს რომ ვთქვათ, ჭეშმარიტება გამოითქმოდ და მათი პირით. არა, ისინი იმას ქადაგობდენ—სწორეთ ისე, როგორც დღეს ჩვენი პატრიოტები ამბობენ, რომ მწერლობაში სიტყვებიც და სიტყვის წყობილობაც უნდა აიღოსო ძველის მწიგნობრულის, დაფიწებულისა და მკვდარის ენისაგან. შენიშნეთ, რომ რუსული ენის გამამშვენებლად და გამამდიდრებლად სლავიანოფილები კი არ გამოდგენ, არა. ევროპის განათლების მომხრე მწერლებმა: ჰუშკინმა, ლერმანტოვმა, გოგოლმა, ლერცენმა და სხვ. გამდიდრეს ეს ენა მით, რომ ხალხის ლაზარაკს დაუახლოვეს მწერლობის კილო, რომ ხალხის ენისგან მწერლობაში ათასობით შემოიტანეს ახალი სიტყვები და სიტყვის-

წიგნილობა... შენიშნეთ, კიდევ, რომ არც შიშკაჟის, არც ხომიაკაჟის, არც კირეჟესკის, არც ან. გრიგორაიუვის ენა რუსის ხალხს არ ესმოდა, სწორეთისე, როგორც დღეს ჩვენს ხალხს „ივერიის“ მწერლების ენის გაგება უჭირს...

სლავიანოთვილობის მეორე თვისება ის იყო, რომ უცხოეთის ცხოვრებას, ძაღას, მოძრაობას და განზრახვას უურს სრულადაც არ უკლებდენ. ჩვენს დროში ვერც ერთი ხალხი, რაგინდ ძლიერი, ან დიდი იყოს, თავისთავად ვერ იცხოვრებს ისე, რომ სხვა ხალხთან დამოკიდებულება ან განწყობილება არ ჰქონდეს. თუნდ მართლაც შეეძლოს ამ ხალხს თავის თავად განკერძოებული ცხოვრება, იმას ხომ მაინც ვერ იტყვის, ჩემს დღეში არც ერთ სხვა ხალხთან შეტაკება არ მომიხდებაო? რუსეთზე ათასჯერ უფრო ძლიერი იყო საფრანგეთი; მას მარტო თავისი ღონი-

თა და ძალით ცხოვრება შეეძლო, არც  
 სხვისი დახმარება სჭიროდა, არც სხვა  
 ქვეყნების მწვერლობისგან ან ტექნიკურ  
 მეცნიერებისგან ჰქონდა რამ მისაღები,  
 არც სხვისი ჭკუა და გამოცდილება ენ-  
 დობოდა, არც ფული ჰქონდა სასესხე-  
 ბელი, არც არაფრის უიღვა იყო მისთვის  
 საჭირო უცხოეთში, მაგრამ ხომ ყველამ  
 იცის, ახლა რა საშინელი ზიანი მისცა  
 მას უცხოეთის დაუკვირვებლობამ, უცხო-  
 თის ენის, ძალის თუ მიმართულების  
 შეუსწავლებლობამ... იუ ამისთანა ზიანი  
 საფრანგეთს დაემართა, რუსებს აბა რა-  
 გორ გამოადგებოდა უცხოეთის მივიწეუ-  
 ბა, როცა მისი გონებითი, ეკონომიური  
 და ტექნიკური ცხოვრების უმთავრესი  
 საჭირო მასალები რუსეთმა უცხოეთს უნ-  
 და მოთხოვოს? სლავიანოფილებს ეს არ  
 ესმოდათ. მათ ეგონათ, რომ ჩვენს დრო-  
 შიაც შესაძლებელი იქნება ისე „მოწვევ-

ტილად“, ისე განუგითარებლად იცხადებს რუსეთმა, ისე უური და თვალი არ ათხოვოს უცხოეთს, როგორც იოანნე მრისხანეს ღრის იყო. ამისგამო სლავიანოფილები არც უცხოეთის მწერლებს ადევნებდენ თვალს, არც უცხოეთის გონების მოძრაობას, არც მის მიმართულებასა და სურვილს. მაგრამ მათი უმთავრესი განზრახვის—სლავიანების გათავისუფლების თუ შეერთების ასრულება ისე ხომ ვერ მოხდებოდა, რომ უცხოეთს ამ საქმეში მონაწილეობა არ მიეღო, ესე იგი არ ეწინააღმდეგებია? მაშასადამე, სლავიანოფილებს მარტო რუსეთში კი არ უნდა ემოქმედათ, მარტო რუსეთის ხალხის გაღვიძებისათვის კი არ უნდა ეშრომათ, უცხოეთლების შეგონებაც, შეჩერებაცა და შეკავებაც უნდა დაეწყოთ. უცხოეთლების გულში სლავიანების შესახებ კაცობრივი გრძნობა უნდა გაღვიძებიათ, უნდა უც-

ხოლო აქედგებით იმ სურათის გამოსახვით, როგორც სლავიანების გაჭირვებული მდგომარეობა წარმოადგენდა. მათ უნდა აესხათ უცხოეთისთვის, რომ სლავიანებიც დვთის გაჩენილი ადამიანები არიან, რომ გონება მათაც ჰქონიათ, რომ სლავიანების ჰოეზია, მწერლობა, მუზიკა, ჩვეულებანი და სხვა ამ გვარი თვისებანი ყოველი განათლებული კაცისგან ნატივისცემას მოითხოვენ იმ ხალხისთვის, რომელსაც ამდენი გაჭირვება გამოუვლია, ამდენი უშრომია და დღეს კი საცოდავი მონობა ღუზავს. რაკი ამისთანა ქადაგებით სლავიანებს ბლომად გაუხნდებოდენ მომხრენი თუ თანამკრძობნი უცხოეთლებს შორის, სლავიანობილებს თვითონ ეს სლავიანები უნდა გაეძლიერებიათ იმ ცოდნისა და აზრების გადმოღებით, რომელნიც დღეს მარტო უცხოეთში იზოებიან, და რომელნიც ხალხს

აღვიძებენ, აძლიერებენ, გაბედვას და გამარჯვებას აძლევენ... მაგრამ სლავიანოფილებს მთელი ეს ნაწილი შრომისა სრულიად მივიწყებული და უგუგდებული ჰქონდათ.

იმის მაგიერ, რომ ეს მათი საქმისთვის საჭირო მოვალეობა შეესრულებიათ, ისინი---სწორეთ ჩვენებურ ნატრიოტებისათვის---მოღალატედ სთვლიდნენ იმ მწერლებს, ვინც ამ გზას ადგას... მოღალატედ სთვლიდნენ და შეურაცხ-ყოფდნენ ბრიუუულად, ამიტომ რომ ბოლას გაიგეს, შემცდარი ვიყავითო, და ბოლას თვითონვე დაიწეს უცხოეთში წერა და მოქმედება, დაიწეს უცხოეთის ენებზე ბროშიურების ან გაზეთების გამოცემა, უცხოეთში ქადაგება... ზოგიერთ ჩვენს ნატრიოტებსაც კი დაემართათ ამისთანა სირცხვილი...

სლავიანოფილების მესამე თვისება ის იყო, რომ კარგვან შეხედულებას, კარგ-



გან საქციელს და სიტყვას ისინი უა-  
 ველთაჲს მეტს მნიშვნელაბას აძლეუდენ,  
 ვინემ თვითონ საქმეს ან მის არსებითს  
 მხარეებს. ისინი ცდილობდენ, რომ რუს-  
 გლეხივით ჩაეცვათ ტანისამოსი, თმა  
 ირგულივ შამაეკრიჭათ, წვერი მოეშვათ,  
 ვატიკა ქრვათ... მათ ეგონათ ხაღხთან  
 დახსლაჲებს, ხაღხის ამაღლებას ამაში  
 მდგომარეობსა. ხაჟურდის შარვაღს ჩა-  
 იცვამდენ, აბრეშუმის წითელ ზერანგს,  
 მოუვითაღულ ქამარს შემორტყამდენ,  
 თავზე ქუჩრულ ქუდს იხურავდენ და ისე  
 მობრძანდებოდენ თავიანთ სოფელში, რომ-  
 ლის უგულა გლეხები მათი ემა და მონა  
 იყვენ. ხაღხისთვის მათი ენა გაუგებარი  
 იყო, მათი ტანსაცმელები უცნობი და,  
 რასაკვირვულია, მათი სიტყვა უნდა,  
 ამიტომ რომ საქმით უშუალებელი წინა-  
 აღმდეგობა და მტრობა იყო ამ „განათ-  
 ლებულ და კეთილის მოსურნე მებატა-

ნეებსა“ და მათ გლეხებს შუა. — „ჩვენი ბატონია, ჩვენი გამტყავებელი ბატონი, მამასადაძე, ჩვენი მტერი უნდა იყოს, მამასადაძე, ყოველი მისი სიტყვა მტრული უნდა იყოს“. აი რას ფიქრობდა გლეხკაცობა ამ ვაჟბატონების ლაზარაკის დროს...

ავიწყდებოდათ სღავიანოფილებს, რომ მარტო ცარიელი სიტყვით კი არ მოიგება ხალხის გული, რომ მარტო „ერთმანერთი გვიუვარდესო“, „ერთობა ვიქონიოთო“, საკმაო როდია, ნამდვილი ერთობის დასაარსებლად... ამის გამო ისინი სრულიათაც არ იკვლევენ მეცნიერულად იმ კითხვას, თუ რუსეთის ხალხში რას მოუხდენია ერთობის დარღვევა, რა ძალა უძლის ერთობის დაარსებას, რა ჭეოფს ცალ-ცალკე, რა აშორებს ხალხის სხვადასხვა წოდებას... იმის მაგიერ, რომ ეს კითხვა გამოეკვლიათ, კაცალცალკეეუ-

ბის ნამდვილი მიზეზი მაუძებნათ და ეს მიზეზი მთესვით, ისინი ცარიელ ქადაგებას იმეორებდენ: „ერთმანეთი გვიუვარდესო, ერთობა ვიქონიოთ!“ და ამ ერთობის მოსაზრებლად მათ სკამო ეკონათ ერთნაირი ტანსაცმელის ხმარება, ერთფეროვანი სიტყვების წამოროტვა...

მეთხე თვისება სლავიანოთელიებისა იმაში მდგომარეობდა, რომ ყოველდღე რამელსამე უცხო ნაციონალობას დევნიდენ. ღლეს ნემცებს ჩაეჯიბრებოდენ და ღრიალს იწუებდენ: შეგვჭამეს ნემცებმა, რაც ადგილია, მათ დაიკავესო, რაც ღუქნებია, მათ ხელში არისო, რაც ვაჭრობა ან ალებ-მიცემობა მოიზოვება, მათიაო, ჰურსაც ისინი გვიცხაბენ, ხორცსაც ისინი გვიჭრიან, წალებსაც გვატმეუვენო, ტანსაცმელსაც გვიკერავენო და სხუ. ხვალ ფრანცუზებს აუტუდებოდენ და ფრანგული ენის, საქანლის დევნას თუ კიცხვას

იწებდენ; ზეგ იტალიურ აზერას ჩაე-  
 ქაძებოდენ, მასეგ დააწესებდენ—ინ-  
 გლისურ სასმელებს სურვის სვამსო, ინ-  
 გლისიდგან მაშინები სურვის მოაქვსო  
 და სხუ. და სხუ. აი სწორეთ ისე, რო-  
 გორც ამას წინათ ერთმა ჩვენმა ჰატრი-  
 ატმა დაუბოლოებელი სტატია დაწერა,  
 როგორ შეიძლება, თფილისში ვინემ  
 მოსკოვიდგან კალახების (ჰურის) მცხო-  
 ბელი დაიბაროს, განა ჩვენ ხაბაზი ცა-  
 ტა გუყავსო, განა ჰურის ცხობა ჩვენ  
 წინაშეებს არ სტოდნიათო და სხუ. საქმე,  
 რასაკვირველია, სლავიანოთფილების კიჟი-  
 ნით არც კეთებოდა, არც იტვლებოდა.  
 სულ სხვა იქნებოდა, მათ რომ საქმით  
 ეშველათ ამ შენიშნულ ვნებისთვის, ან ხე-  
 ირიანი რჩევა მიეცათ ხალხისთვის, თუ  
 როგორ, რა გზით შეუძლია მას სემტების  
 ან ფრანტურების უზირატესობისაგან თავის  
 დახსნა. ესწავლებითა, იმ დალოცვილებს - -

ნემცებივით იმუჟათეთ, მათსავით ისწავ-  
 ლეთ ხელახსნობა და შრომა, ეს სირცხვი-  
 ლი კი არა, ჩინებული საქმე იქნება, და  
 სხვ. და სხვ. ან გაეხსნათ სამოსწავლო  
 და სახელოსნო სასწავლებლები და სხვა  
 ამგვარი დაწესებულებანი, მაშინ რუსო-  
 ბას ადვილად შეეძლებოდა იმ ადგილე-  
 ბის ან მდგომარეობის დაპყრობა, რომე-  
 ლიც ნემცებსა თუ ფრანგუზებს ჩაეგდათ  
 ხელში. ისიც მოითუქრეთ, თუ რა გა-  
 საკვირველი უნდა უთფილიყო, რკინის  
 გზის ან სპეციალური სამსახურის ადგი-  
 ლები ნემცებს რომ კავებოდათ, რაკი  
 სლავიანოფილები დიდიდგან საღამომდი  
 იმას ქადაგობდენ, უცხოეთის მეცნიერებს  
 ჩვენ გვავენებსო, საჭირო არ არისო უც-  
 ხოეთის გამოცდილება მიეღოთ, და, მა-  
 შასადამე, არც უცხოეთის წესზე გამარ-  
 თული სამსახურის ასრულებას შეეძლოთ?  
 რასაკვირველია, მთელი ეს სამსახური და

მოელი ის საქმეც, რომელსაც უცხოეთის სწავლა ან გამოცდილება სჭირდება, მარტო უცხოეთლების ხელში ჩაიხრებოდა. ამის გამო, მართლა მოელ რუსეთის რომ დაეკურებია სლავიანოფილების ქადაგება, მართლა უკვლავ რუსებს რომ სლავიანოფილების ჭკუაზე ეარათ, უკვლავნი უმეტარნი დარჩებოდნენ, და მოელი სახელმწიფოს უმჯობესი ადგილები, უკვლავ მისი რკინის გზები და ართქლის გემები, უკვლავ მისი ფაბრიკები და ქარხნები, მოელი მისი ადგი-მიცემა, ვაჭრობა, წარმოება და შექმნება სულ ერთიანად მარტო უცხოეთლების ხელში ჩავარდებოდა. მაშინ რუსები თავის საკუთარ ქვეყანაში სხვის სასარგებლოდ მუშაველ ძროხად გადაქცეოდნენ და მართლა ნემცების ან ფრანგულების შინაუმაღ გახდებოდნენ, ზარიების მდგომარეობაში ჩავარდებოდნენ... ეს ხომ უკვლავია, ამი-

ომ რომ რუსული შკადა, რუსული  
 მეტნიერება, რუსული გამოცდილება და  
 სწავლა ვერც მაშინ აძლედა, ვერც ახლა  
 აძლევს რუსეთის შვილებს საშვებებს ---  
 უცხოეთის გამოცდილებით დახელოვნე-  
 ბულ უცხოეთლებს შეედარონ და ბრძო-  
 ლაში ადგილი არ დაუთმონ...

რომ ვინდომო ამგვარი შედარების  
 გაგრძობა, ერთ თვეშიაც ვერ გაუათა-  
 ვებდი ეკლას მსგავსების ჩამოთვლას, ---  
 იმ სიდიდე ანალოგია არსებობს სლავია-  
 ნათილებისა და ჩვენ ვიწრო ჰატრიო-  
 ტებს შუა... მგონია კი, რომ გონიერი  
 მკითხველის დასაჯიფდობლად და მისი  
 თვალის ასახილველათ ეს ოთხი მსგავ-  
 სებაც საკმაო უნდა იყოს ჯერჯერობით.  
 თუ ვინმემ ამ აზრისა და შედარების და-  
 რღვევა მოინდომა, თუ სადმე მისი უსა-  
 თუქსელობის შეწამება მოისმა --- მზათა ვარ,  
 უფრო დაწვრილებით დაუებრუნდე ამ სა-

განს და უფრო საფუძვლიანად დაუმტკიცო  
ცო ეს ხელმოკარედ...

### III.

წელანაც ვახსენე სამჯერ თუ ოთხჯერ  
ჩვენი ჰატრიოტები. მართლაც, იმ მო-  
ძრაობამ, რომელიც ჩვენს ქვეყანას ეღიბ-  
სა ბოლოს, ჩვენში ბლომით დაბადა ის  
მაფნებელი და საზიზღარი ტიპი, რომელ-  
საც მწერლობის უმჯობესი და უზატოას-  
ნესი ნაწილი ეოველგან დეუნის და რა-  
მელსაც ზოგან „მოვინისტებს“ ეძახიან,  
ზოგან „ვიწრო ჰატრიოტებს“, ზოგან  
„квасные“ და სხვ.--- ჩვენდა საუბედუ-  
როდ, ჩვენშიაც გამოჩნდა ამ ტიპის  
ხალხი, ჩვენშიაც ხმა და გავლენა მოი-  
ზავა მათმა ვიწრო და თვალუბ-დახუჭულ-  
მა ტვინმა...



საკვირველი ესაა, რომ ამ ვიწრო ან ცრუ ჰატრიოტებს შუა ბევრი ისეთია, რომ ხმას როდი იღებდენ და ხალხს როდი აღვიძებდენ იმ დროს, როცა მამულის სიუვარული საშიში რამ იყო, როცა მამულის ერთგულ კაცს საზოგადოების ტაშის კვრა კი არა, უფროსების რისხვა და ლახვრა ელოდა...

ისიც არის საკვირველი, რომ მას აქით, რაც საზოგადოებამ აშკარად გამოსაჩვენა თავისი მხურვალე თანაგრძნობა მამულის ბედზე, ისეთი ზირებიც გაჰატრიოტდენ — გაცრუჰატრიოტდენ, ვინც უწინ ჰატრიოტობას სისულელედ სთვლიდა, ვინც აშკარად კოსმოპოლიტობდა, ვინც მე, მაგალითად, სულელად იმიტომ მოვლიდა, რომ ჰატრიოტია, მასმ სასაკვირველია სულელი იქნება! დახო ბედის ჩარხის ტრიალს! ებებე ზირები დღეს იმდენათ გაცრუჰატ-

ტრიოტდენ, რომ ათიათასჯერ გადამა-  
 ჭარბეს ჰატრიოტობაში!.. ადვილათაც  
 შესაძლებელი იყო ჩემი გადაჭარბება:  
 კრივი ჩემი ქვეყნის ბედნიერებად არაოდეს  
 არ მიმანხნდა, უმეცრებას ჩემს დღეში  
 არ ჩავთვლიდი ჩვენის ხალხის იდეალად,  
 არასოდეს არ ვიფიქრებდი და არ ვი-  
 ტუოდი, ნეტავი იმ დროს მოვესწრო,  
 რომ ჩვენს ქვეყანას ფარნავაზ მეთვის  
 დროინდელი წესები მიეღოს შეთქი...  
 მაშასადამე, ახლა უოველ ჩვენს ცრუზა-  
 ტრიოტს, ამგვარი ხეპრული აზრების  
 ცრუ-მომხრეს, ადვილად შეუძლია სთქვას  
 ჩემზე, რომ მამული არ შევარებია და  
 მისი კეთილდღეობა არ მწამებია... მა-  
 გრამ ეს უოველიფერი კაკვრითა არის აქ  
 თქმული. იქნება ეს ჩვენი „ცრუზატრიო-  
 ტები“ მარტო ფარისევლობითა არ იქ-  
 ცეოდენ, იქნება სსსწაუღებრივი მათი  
 უცები კაცრუზატრიოტება მარტო ანკა-

რძით ან იყოს მომხდარი, იქნება ზოგერთს მათგანში მაინც მამულის მსახურების გულწრფელი სურვილი მოქმედებდეს. ამის გამო თავი დაუანებოთ მათი საქციელის დაცინვას, მათს ზიროფანს მხარეს. და მათი საქმე ისევ გულდამკლარათ, გულგრილად, შეცნიერულად გაუარჩიოთ.

აქ საჭიროდ ვსთვლი ხეირიანად განმარტო ის ჩემი სიტყვა, რომლითაც ამგვარ კაცებს ვხატავ. „ცრუპატრიოტების“ რომ ვარქმევ იმათ, ამ სიტყვით, იმას კი ან ვუთქრობ, ვითომც მამული მართლაც თუხებზე ეკიდოთ, ან მარტო თარისეულურად ეძახდენ თავის თავს პატრიოტათ. არა, მხოლოდ ის მაქვს მხედველობაში, რომ მათი მამულის სიუფარული შემტდარი და შემატდენელი სიუფარულია, რომ უსათუოდ და უაზრათ, მათი მოსახრება, მათი გრძნობის სა-

თუქველი, რომ ეს სიუვარული ხანდახან  
 შტრობაზე უარესი გამოდის... მაგა-  
 ლიას მოვიყვან, ამიტომ რომ მაგალი-  
 თით, ხშირად, საქმე უფრო ადვილად  
 და მალე აიხსნება, ვინემ ფილოსოფიუ-  
 რი მოსაზრებით. მეტის-მეტათა და გულ-  
 წრთელად უყვარს დათვს თავისი ბედი,  
 ეს ხომ ყველამ იცის. მაგრამ ხშირად  
 მოხდება, რომ ეს დათვი, სიუვარულით  
 გატაცებული, ბელს ისე მაგრად იხუ-  
 ტებს გულში, რომ სრულებით ახრჩავს  
 და ჰკლავს. ესეც ხომ ყველას გაეგონება.  
 ფარისეულობით კი არ შვრება ამას და-  
 თვი, განკებ კი არ უნდა იმას ბელის  
 სიკვდილი, გრძნობის უქონელობის გამო  
 კი არ ჰკლავს იგი თავის შვილს, არა.  
 ეს უბედურება მას იმიტომ ემართება,  
 რომ უგზურია, არ ესმის, თუ რამდენად  
 საჭიროა ჰყარი და მოძრავა მისი ბე-  
 ლისთვის, თუ რაგორ მომაკვდინებელია

მისთვის ნამეცხანი ალერსი და მოფერება... ნამდვილი გულწრთელი გრძნობა აქვს ამ დანთვს, მაგრამ მისი სიუვარული მაინც „ცრუსიუვარულია“, ამიტომ რომ მის ბელს ეს სიუვარული ჰკლავს, სწორედ იმავე ნაირად, — ან იქნება უფრო ადვილათაც — როგორც აშკარა და ნამდვილი მტრობა მოჰკლავდა. უოუკლთვის, როცა რომელსამე გრძნობას, თავის გამოფენაში გრძნობის წინააღმდეგი შედეგი მოსდევს, როცა, მაგალითად, სიუვარულის გამოფენას მტრობის შედეგი მოაქვს, ამნაირად გამოფენილ გრძნობას ცრუ-გრძნობას უძახიან. მეც სწორედ ამის გამო ჩვენებურ ჰატრიოტობას „ცრუ-ჰატრიოტობის“ სახელს ვარქმევ... ამ ჩვენი ცრუჰატრიოტობის დედა-აზრი, ბურჯი, მოედანი და ბურთი იმაში მდგომარეობს, რომ „ჩვენი მამული გვიუვარსო!“

„ჩვენა მამული გვიუყარსო“, — აი რით  
 ამხარტავნობს დღეს ჩვენებური კაცო. ეს  
 სწორედ იმას ჰგავს, ამხარტავნობა იმით  
 რომ დავიწყო--- წმინდა ჰყერი მიუყარს,  
 ან ზური, ან წყალი მეთქი.

ვის არ უყვარს თავისი მამული? სად  
 მოიძებნება იმისთანა ქმნილება, რომელ-  
 საც დაბადებიდგახვე თანდაყოლილი არ  
 ჰქონდეს ამისთანა გრძნობა? კაცს კი არა,  
 ზირუტუვსაც კი აძლევს ბუნება იმ ად-  
 გილის სიუყარულს, საცა დაბადებულა,  
 გაზდილა და გათამამებულა ეს ზირუტ-  
 უვი. აიუვანეთ ძაღლი, თუნდ ხურჯინში  
 ჩასვით, თავი მოუკარით, თვალთ აუხვი-  
 ეთ და ისე მოაძორეთ მის სოფელს,  
 გადაატარეთ ცხრა მთა, --- ნახავთ, რომ  
 რამდენსამე დღეს იქით ის თავის სო-  
 ფელს მოიძებნის, თუნდა ახალ ადგილს  
 უმჯობესი სასმელ-საჭმელი და მოვლა  
 დახვდეს. — მისთვის ეს სოფელი მამუ-

ღია. სხვაგან ის წუწუნობს, იტანჯება, და ხშირად კიდევ კვდება იმ ავადმყოფობით, რომელსაც ეგუება ხალხის ენაზე ჩინებულად სახელი აქვს... „მამული სეგდა“. აიუვანეთ ცხენი, შეჯექით ზედ, გადაატარეთ ისევე ცხრა მთა, კარგად ასვით და აჭამეთ ახალ ადგილს, და გაუშვით თავისუფლად. ნახავთ, თუ ისევე თავის სოფელში არ დაბრუნდეს, თუ გზაზე არაფერს მოიპარა, ან მგლებმა არ შეჭამა. ეს მაგალითი იშუათი და ძვირი საშინჯია, მაგრამ ის ხომ ეგულებ იცის, რომ რაღაც ცხენი თავის ჰატრონის სახლს მიუახლოვდება—სიხარულით ხვიხვის იწყებს და აუხს აუჩქარებს, თუნდ კარგა ღაზათიანად იყოს გამძღვარიც... თუ კი ჰირუტევისთვის არ დაუკლავ ბუნებას ამ გვარი გრძნობა, ნუ თუ კაცს მოაკლებდა? მართლაც, იმისთანა კაცის შესკუდრა, რომელსაც მამულის

სიუვარული არ მოეძებნებოდეს გულში, სწორეთ იმნაირადვე იშვიათია, როგორც კუზიანის ან ცალ-თვალა კაცის დაბადება. ბუნებამ მარტო ათასში ერთჯერ იცის ხოლმე ამ ნაირი ნაკლის გამოჩენა...

რომელი კაცია ისეთი, რომ მამული არ უყვარდეს? ხშირად მოხდება ხოლმე, რომ კაცს ამ სიუვარულის გაგება თვითონაც არა აქვს, მაშასადამე, ადვილად შეიძლება, სხვებმა სრულიად ვერ შენიშნონ მას ეს გრძობა. მაგრამ აიუვანეთ ეს კაცი და თავის მამულს მოაშორეთ, მაშინ ნახავთ, უვარებია მას მამული, თუ არა!! ან მეორე მაგალითს გირჩევთ: სრულიად უსწავლელი კაცი გამოიუვანეთ მიურეუბული სოფლიდგან, ისეთი, რომ არც ჰატრიოტობა რაა გაეგონოს, არც მამულის-სიუვარული წიგნებში ამოკითხოს, და ამასთანა კაცის წინ მისი სმშობლად უცინოს ვინმე გარეშე ჰირმა, ან



მისი ხალხის ძაგებს დაუწეოს, ნახავთ, მაშინ, რა ნაირი ვნებით აენთებს მას ზირისსე, როგორ გაწითლდება და გამწარდება, რა ნაირად დაიწყებს თავისი ქვეუნიის და ხალხის დაცვას ან გამოსახლებას!..

ამ გვარი სიუვარული უკვლას აქვს, ვინც კი სული ზირში უდგია, სწორედ ისე როგორც დედისა ან დის სიუვარული ეთუქუ ხორც-შესხმულ ადამიანს დაბადებიდგანსუ გამოუკება. ვის არ აუკნებს თვალი ცრემლებით, რომ და უკინან, ან და გაუუზატურან? ვინ იქნება იმდენად უსურერი, რომ მათთვის თავი არ გამოიდვას? ადამიანის გულში მამულსაც სწორედ იმისთანა ადგილი უკავია თავისთავად, როგორც დედის ან დის სიუვარულისა და ჰატოვისტემას უჭირავს...

მაშასადამე, არც დიდი ვაუკატობაა, არც სტრანბახა რამ არის, იმით ვიქადოდეთ — „მამული გვიუვარსო!“ ამის თქმა მარ-

ოა ჩვენს საკუთარ რეგვენობას გამოაშ-  
 კარავენ და მარტო დანახების უველას,  
 რომ ერთობ დაბლა ვმდგარვართ ცანუ-  
 ბის განვითარებით, თუ ამ გვარი უბრა-  
 ლა ბუნებითა გრძნობა იშვიას ან გან-  
 ვითარებულ გმირობად ჩაგვითვლია. რომ  
 გამოვიდუ მინდორზე და კვეხსა დავიწყო  
 — ძლიერ მიუვარს მე დედა ჩემი, რას  
 ემსგავსება ეს ჩემი ლაშარაკი? სომ უვე-  
 ლას შექედება მიზასუხოს სრული საიუ-  
 ძულიანობით: ბიჭო, რას მიედებ-მოუდე-  
 ბი? დედა ვის არ უუვარსა, დედის ზატი-  
 ვისცემს ვის არა აქვს? ისეთი რამ უნდა  
 დაიტრახხო, რაც მართლა ძნელი ან იშ-  
 ვიასთი იუოს, თორემ „კაცი არ მომი-  
 კლავსო“ რომ სთქვას, ან ტელახის მა-  
 გიერ ზურსა და უველს ვჭამო, ეგ სომ  
 უველას შეუძლია სთქვას!“

როგორც ამის თქმას სისულელე, სწო-  
 რედ იმნაირივე ხეზრობაა იმით იკვეხნი-

დეს კაცი, რომ მამულს ვემსახურები, მის სიკეთეს ვეძებ, მის სასარგებლოდ ვშრომობო. რომელი გონიერი კაცი დაიწყებს ქაღილს, რომ დედა ჩემს პატრის ვსტუმო, კარგათ ვასმევ და კარგად ვაჭმევო, მის ხეირიანად რჩენას ვცდილობო, მისი კეთილდღეობისთვის ვშრომობო? ხომ არაფინ? ხეირიან და გონიერ საზოგადოებაში სწორედ ამნაირათვე სუკადრისო იქნებოდა ქაღილი, რომ მამულს ვემსახურებიო.

თქვენ წარმოიდგინეთ, რა სიცილს და ხარხარს დააყრიდენ საფრანგეთში ან ინგლისში იმისთანა კაცს, რომელიც იმის თქმას გაბუღაუდა—ჩემი მამული მიუფარს და ჩემი სამშობლოს სიკეთისთვის ვშრომობო!.. ეს საყოველთაო მოფაღეობაა, ისეთი, რომელიც ყოველ ხეირიან კაცს, ვინც ხეზრე, ქურდი ან უსულო არ არის, უნდა ჰქაინდეს. და იმაზე უმეტესი სი-

ტუტუცე რაღა იქნება, კაცი ზირდაზირ  
 ამტკიცებდეს, არც ხეზრე, არც ქურდი,  
 არც უსულო ვარა!

მაგრამ, იუმცა საერთო და საყოველ-  
 თაო მოვალეობაა ეს მამულის მსახურება,  
 ჩვენში ის ჯერ იმდენად როდია გაურცე-  
 ლებული, რომ ყველამ კარგად იცოდეს,  
 რაში მდგომარეობს ეს მოვალეობა ან  
 ყველას ესმოდეს, თუ რაგვარად უფრო  
 ადვილი და გამოსადეგია მისი ასრულება.

მართლაც, რაში მდგომარეობს ეს მსა-  
 ხურება? რაში მდგომარეობს ის საზოგა-  
 დო სიკეთე, რომელიც ჩვენს მამულს სჭი-  
 რია? რა ხერი უნდა მოუტანას მამულს  
 მისმა შვილმა, იგი მას რა ნაირად უნდა  
 ემსახუროს?

## IV.

სხვადასხვა ზირს სულ სხვადასხვა ნაირად ესმის ეს კითხვა, სულ სხვადასხვა ნაირად ეხატება თავში ეს სიკეთე. ჩვენს ქვეყანაში იმისთანა ზირიც მოიძებნება, რომელსაც იქნება ეგონოს, რომ საქართველს სიკეთე მაშინ იქნებაო დაფუძნებული, როცა ეოველი ქართველი, ეოველი კაცი, საქართველს ნიადაგზე მცხოვრები, მართლმადიდებელი სარწმუნოების იქნებაო. შესაძლებელია, რომ იმგვარი მოაზრენიც მოვნახოთ ჩვენში, რომელთა აზრით საქართველს სიკეთე იმაში მდგომარეობს, რომ ეოველმა ქართველმა ან საქართველოში დასახლებულმა ზირმა წერა-კითხვა და თულა იტადესო. სხვებს, უფრო მომეტებულ რიცხვს, ის აზრი სწამს, კარგი მაშინ იქნებაო, რო-

ცა ქართული ენა უველას ჩინებულად  
 ეცოდინებაო... უველას შეხედულობას აქ  
 არ მოვიუფან. რამდენი კაცია, იმდენი  
 შეხედულობაც არის ჩვენში. საქმე ისაა,  
 —რომელი ამ შეხედულებათაგანი სწო-  
 რეა, და რომელი—შემცდარი.

მკითხველი ადვილად დამკითხნებია,  
 რომ ათასი ამისთანა შეხედულება რომ  
 ჩამოვთვალო, ჩვენს ქვეყანაში გავრცელებ-  
 ბული, უველას ერთიანად ცალ-მხრივი იქ-  
 ნება. ვინ იტყვის, მაგალითად, რომ  
 წერა-კითხვის და თვლის ცოდნა კარგი  
 ან სსსარგებლო არ იყოს? მაგრამ სა-  
 კმაოა, განა, მარტო წერა-კითხვის ცოდ-  
 ნა კაცის ბედნიერებისთვის? რამდენი  
 იმისთანა კაცი გვინახავს, რომ წერა-  
 კითხვა კი არა, ისტორიაც და გეოგრა-  
 ფიაც ცოდნოდეს, მაგრამ მაინც უძლეური  
 ან უბედური დარჩენილიყოს? ასე იაქმის  
 ქართული ენის ცოდნაზედაც. იყო დრო,

როცა მოელი საქართველო მარტო ქართულ ენას სძარბდა, მარტო ქართული იცოდა, და კარგადაც იცოდა; როცა შკოლეტში კი არა, სსსამრღოებშიაც ხმარობდენ ამ ჩვენს ენას... მაგრამ ნუ თუ იმ ბედნიერ დროში არათუერი ჰქვების ჩვენს ქვეყანას და ხალხს? ნუ თუ მარტო ქართული ენის ცოდნამ გააბედნიერა საქართველო, და ნუ თუ ჩვენი მამულის დაცემის მიზნები მარტო ის იყო, რომ ჩვენმა წინაპრებმა ქართული ენა დაივიწყეს? რასაკვირველია, დედა-ენა ძვირფასი რამ არის: ის ისეთი მძლავრი კავშირია, რომელიც საზოგადოებრივ ძალას შეადგენს და ხალხს ერთი მიზნისკენ წინ წაწევას უადვილებს. მაგრამ, როგორც კავშირი, როგორც ძალა, ის მარტო საშუალებას შეადგენს, და არა მიზანს, მაშასადამე, საქმე ის უნდა იყოს, თუ თვითონ ეს მიზანი რაში უნდა მდგომარეობდეს?

გაკვრით კიდევ ვსთქვი წელან, რომ ამ კითხვის გარჩევა იმ კითხვის გამოკვლევისა და დამაკვიდებელი—თუ რამ დასტა ჩვენი მამული.

როცა ამ უკანასკნელ კითხვას გამოვიკვლევთ, პირველიც განმარტებული გვექნება.

— როგორ თუ რამ დასტა ჩვენი მამული, შემომკვიფლებს ვინმე ცრუპატრიოტი, იმან დასტა, რომ პატარა ხალხი ვიყავით, და დიდრონები შემოგვესიათ. ვერ გაუძელით, და ის იყო ჩვენი დაცემის მიზეზი! მოითმინეთ, პატრონო. პატარა, ძლიერ პატარა ხალხი იყო საქართველოს ხალხი, სპარსელებთან შედარებით, მაგრამ ხომ ვერ დასტა ჩვენი მამული დიდმა სპარსეთმა? დიდრონი ხალხნი გახლდენ ის ხალხნი, რომელნიც ჩვენს ქვეყანას მურვან-ურუმ, ჩინგის-ყანმა ან თემურლანგმა დაასია, მა-



გრამ ამ ხალხებმა ხომ ვერ მოსძეს ვერც ჩვენი განვითარებული არსებობა, ვერც ჩვენი თვისტომობა? ოსმალეთი ჩვენზე ათასჯერ უფრო ძლიერი და დიდი იყო, მაგრამ ხომ ვერ მოგვერია მაინც, ხომ ვერ ამოხრცა ისტორიიდან ჩვენი სახელი და დიდება? თუ კი ოცი საუკუნე გაუუძლით ამდენ დიდრონ ხალხებს, თუ კი ამ ოცი საუკუნის ბრძოლაში იმდენათაც ვერ დაგვღალა, რამ მაის დამძლევეს ჩვენს ქვეყანას იმისთანა ბრწყინვალე და სახელგანთი შეუობა ეღირსა, როგორც ერეკლე მეორისა, — რომლის მსგავსიც ჩვენ დავით აღმაშენებლისა და თამარ მეფის აქით აღარ გვინახავს, — ნუ თუ ეს იმას არ მოასწავებს, რომ ამ შემთხვევაში მარტო დაღალულობას კი არ უმოქმედებია, მარტო მცირე ტომობას კი არ უმუშავსია? ჰატარა ხალხი ვიყავით, დიდრონებთან შეტაკებული, დიდრონების

მებრძოლი, მაგრამ მაინც ვძლებდით, მაინც მარჯვენა ვიყავით. რა იყო მიზეზი? ის იყო, რომ თვითონ ეს დიდრონი ხალხი ჩვენ მარტო რიცხვით გვერეოდენ, და ხანდისხან მარტო იმით გვეჯობნიდენ, რომ თითო ჩვენს შემდარს ოცი ოსმალოს ან სპარსეთის მხედარი წინ უხვდებოდა. მაგრამ თითო თითოდ რომ შეგვედარებია ერთი ჩვენი მხედარი ერთი მტრის მხედრისთვის, ეს უკანასკნელი ვერაფრით ვერ სჯობნიდა პირველს. ორივეს ერთნაირი იარაღი ჰქონდა, ორივე ერთნაირად გაზრდილი იყო, ერთნაირი სწავლის ჰატრონი... ჩვენს მხედარს ის უპირატესობაც კი ჰქონდა მტრისაზე, რომ თავისი მამულის, სახლკარის, ცოლ-შვილის დასაცველად იბრძოდა, და მტრისა კი ამობდა სხვის ასაკლებად. მტრისთვის სულ ერთი იყო, აიკლებდა — ქართველს, თუ ლეკს, თუ

ოსს, თუ რუსს. რაკი იმას ქართველი  
 გამწარებულად უწინააღმდეგებდა, მტერი  
 მას თავს ახებებდა და სსუგან მიდიო-  
 და, იქნება გამარჯვება და აკლებს იქ უფ-  
 რო ადვილად შევიძლო... უკელამ იცის  
 რამ-სიდიდე ძალას შეადგენს ომში და  
 ბრძოლაში ის თავგანწირულობა, რომ-  
 ლითაც კაცი თავის ოჯახსა და კერას  
 იცავს... ეს გრძნობა ხშირად გვამარჯვებ-  
 ბინებდა მტერზე, ამ გრძნობით ვსჯობ-  
 დით მტერს, ეს გრძნობა იყო იმის მი-  
 ზეზე, რომ ასე ქართველი ათას ამკლებს  
 ერეოდა და უკუაქცევდა... თორემ სხვა  
 მხრით უკელათერში სწორნი ვიუფით  
 მტერთან, რიცხვს ან რაოდენობას გარდა.

ასე წარმოებდა ჩვენი ცხოვრება. მაგ-  
 რამ ბოლოს ქვეყნის ისტორიაში ახალი  
 ძალები გაჩნდა. ზოგიერთი ხალხი მეტ-  
 ნიერებამ ერთობ დააწინაურა, და ვინც  
 ამ მეტნიერებას არ მიეკარა, ის უწინდე-

ლივით სუსტი ღარჩა. ომის ხასიათიც  
 შეიცვალა. ჯარებისთვის ახალი იარაღი  
 შემოიღეს, რომლის გაკეთებასაც და ხმა-  
 რებას დიდი ცოდნა და მოხერხება სჭი-  
 რდებოდა. ისეთი ზარბაზნები მოიგონეს,  
 რომელსაც წინ ვეღარ დაუდგა ვერც ერ-  
 თი ჩვენი ციხე-ღარბაზი. ჩვენი მამა-  
 ჰაზურნი ციხეები ქართლში და იმერეთში,  
 თათრებმა ამ ახალი ზარბაზნებით, ცხრა  
 მთის სიშორიდან დაგვიბრკიეს. იმათ ევ-  
 რომლში ემოვნათ ეს ზარბაზნები, და  
 ჩვენ არც კი ვიცოდით, თუ ამ ნაირი მან-  
 ქანა სადმე არსებობდა... და რაც მტრის  
 რიცხვს ჩვენთვის ოცი საუკუნის განმავ-  
 ჯალობაში ვერ დაეკლო, ის ოცი წლის  
 განმავალობაში მტრის და წინაურებს ამ  
 წაკვართვას: მაშინ უცხეთის წინ დაიხი-  
 ქა ჩვენმა გონებამ, რაკი სცნო, რომ  
 უცხეთია ჩვენზე უფრო ასტატია, უფ-  
 რთ მეტნიერი, უფრო განიერი უფთი-

ღა. რაკი ჩვენ რწმუნებს დაკარგეთ ჩვენს  
 თავზე და გონებაზე, რაკი ჩვენს საკუთარ  
 გულში ბრძად და ხეზრად ვიცანით თავი,  
 რაკი ის მონალური ძალა ხელიდამ  
 გაგვიტურდა, რომელიც ამაყად შეგვაცა-  
 კებდა ხოლმე ათჯერ თუ ასჯერ უფრო  
 მომეტებულ მტერს, მას აქით ჩვენ მოფ-  
 ტედით და წავხდით. მტერმა კი არ  
 დაგვტა, ჩვენმა საკუთარმა „რწმუნების  
 დაკარგვამ“ წავგახდინა. აღარ გვწამდა  
 ჩვენი თავი, უცხოეთი კი ჩვენს თავაღში  
 რაღაც უზენაეს ქმნილებად იხატებოდა.  
 აი, მარტო მაშინ გაგვიჯდა ტვინში ის  
 ზანიკა, ის ახალი, უცნობი ძალის შიში,  
 რომელიც სშირად მილიონებისგან შემ-  
 დგარ ხალხს ათას კაცს უმოწილებს...  
 ამის მაგალითს ჩვენ დღესაც ვხედავთ  
 ინდოეთში. ორასი მილიონი ინდოეთლე-  
 ბი მონახილებსაში ეპუს ოცი ათას ინგლი-  
 სელებს... რას უზამს ეს ოცი ათასი

კაცი, თუ გინდ თითოც კრუზის წარბა-  
წანიც ჰქონდეს, მთელ ორასი მილიონ-  
ნისგან შემდგარ ხალხს, ეს ხალხი რომ  
განუებიოდად დახაქებულა ან იქონს ამ ოცი  
ათასი კაცის მეტნიერების წინ?

აი, ბატონო ჩემო ტრუმატრიოტო.  
რამ დახაგრა, რამ დასტა და უკან და-  
სწია ჩვენი ქვეყანა. უკან დასწიათ, რომ  
ფსიქვი, სწორი სიტუვა ან მიხმარია.  
დამიჯერეთ. დღევანდელი საქართველო  
ათასჯერ უფროა წინ წაწეულია იმ საქარ-  
თველოზე, რომელიც მეთექვსმეტე, ან  
მეხუთმეტე, ან მეთვრამეტე საუკუნეში  
ისე მამაცურად თავს იჩენდა. ხალხიც  
მომეტებულია დღეს შიგ, სწავლაც დღეს  
უფრო დაწინაურებულია, სიმდიდრეც უფ-  
რო გავრცელებულია, --- ერთი სიტუვით,  
უკუდაბრით უფრო მიღავრია დღეს ჩვე-  
ნი ხალხი, ვინემ უწინ იყო. საუბედუ-  
როდ, მაშინ ჩვენი მეზობლებიც ჩვენსა-

ვით განვითარებული და განათლებული იუვენს, და არა ჩვენზე უმეტესად. დღეს ეველა ჩვენი მეზობლები, და მთელი უცხოეთი, ათი-ათასჯერ, ან ასი ათასჯერ უფრო დაწინაურდენ უწინდელზე, ჩვენ კი მარტო ათასჯერ უფრო გავმაგრდით... აი ეს გარემოება შეადგენს ჩვენს უბედურებას, თორემ ჩვენი მეზობლები რომ ჩვენზე უფრო არ დაწინაურებულიუვენ, დღესაც ისე ადვილად შეგვეძლებოდა მათი მოჩვენა და მათ შუა მარჯვედ გამოგვიმევა, როგორც უწინ გვჩვეოდა...

ეს მიბრძანეთ ახლა, რა წაკვწევს წინ, რა დაგვაწინაურებს იმოდნათ, როგორც სხვა ხალხი დაწინაურებულა? ამასი ხომ ეველა თანახმანი ვართ, რომ მათი მოწვევა, მათთან გასწორება შეუძლებელი საქმე არ არის, მაგრამ ის უნდა გავშინჯეთ, რა გზით შეიძლება ამ მიზნის მიწევნა?

ნუ-თუ შესაძლებელია სხვის ჯაბნა, თუ კი ჩვენ ამ სხვას არ გავიცნობთ? ნუ-თუ მარტო ის დაგვაწინაურებს, თუ ჩინეთის კედლით შემოვსაზღვრეთ ჩვენი ქვეყანა? თუ კი სხვის მწერლობას არ შევისწავლით, სხვის მეცნიერებას არ შევიძენთ, სხვის გამოცდილებას არ დავიმკვიდრებთ, ნუ-თუ მარტო ძველი ჩვენი ენის გაზეპირებით, ძველი ხელნაწერების ტრიალით, ძველი ჩვეულების გახსენებით შეგვეძლება იმ ძალის მოხიბვა, რომელიც სხვებთან გაგვასწორებს და სხვის ზატყვს შეგვიძენს? ნუ-თუ მარტო ქართული ენის შემწეობით შეგვეძლება ჩვენ—ან შევიძლება ჩვენს ახალგაზღვრებას—ის მეცნიერება შეიძინოს მთელი დროში, რომელიც სხვებს მთელი საუკუნოების განმავლობაში მოუგროვებიათ? ნუ-თუ ზატრიოტულ გრძნობას ანუ ან სდევნის სხვისი ენის შესწავლა, სხვისი



ცხოვრების განცნობა? ნუ-თუ ვაშინგტონი  
 საკლები ან უხეირო ჰატრიოტი იყო  
 იმით, რომ ფრანგული ენა იცოდა, ან  
 ინგლისის კარგი და ავი ჩინებულად შე-  
 სწავლილი ჰქონდა? ნუ-თუ ბატ. ილ.  
 ჭავჭავაძეს ქართული გული არ უძგერის  
 და სამღვილი ქართული გრძნობა არ  
 აღელვებს, რაკი მარტო რუსული წიგ-  
 ნებით გამოზდილია, რაკი რუსეთში შე-  
 უძენია მთელი თავისი ცოდნა, და რუ-  
 სულ სასწავლებლებში გაუტარებია მთე-  
 ლი თავისი ახალგაზდობა? კაცი იუოს,  
 თორემ, სადაც უნდა ისწავლოს, კაცად  
 მაინც დარჩება და გრძნობა მაინც არ  
 დაუკარგება. მარტო უსუსურები ხდებიან  
 და ფუჭდებიან სხვის გაულების ქვეშ, და  
 უსუსურს გინდ სიკუდილამდი ძიძად გა-  
 უხდე, გინდ ნიადაგ ჭკუას ასწავლიდე,  
 ხეირის მოტანა მაინც თავის დღეში არ  
 შეუძლებს...

რასაკვირველია, ჩინებული საქმე იქნებოდა, ჩვენ რომ ახლაც საშუალება გვქონდეს მთელი ევროპის მეცნიერება გადავცეთ ჩვენს ხალხს ან ჩვენ ახალგაზღვრებს ქართულ ენაზე, ქართულ სასწავლებლებში. მშვენიერი რამ იქნებოდა ეს, და მთელი ჩვენი შეძლება ან ღონე იმას უნდა მივმართოთ, რომ ოდესმე დაარსდეს ჩვენში ამ გვარი ნეტარი მდგომარეობა. მაგრამ დღეს, როცა ამის საშუალება არა გვაქვს, და როცა აუცილებლად საჭიროა, რომ უწინდელს გონებითს სიბრძნეში არ დავუტოვოთ ჩვენი საზოგადოება, ბრძანებ კი უნდა მიხვდეს, რომ უოველი საშუალება, რომელიც ამ საზოგადოებას გონებას განუვითარებს და გააძლიერებს, რომელიც მას გულში იმედს ჩაუნერგავს ან მხარში ძაღას მისცემს, სასარგებლო იქნება ჩვენის ხალხისთვის. ნუ-თუ, მაგალითად, კარგს იზამდენ ილ. ჭავჭავ-

ვადის მრჩეველები 1856-ში, რუსეთში წასულა რომ დაეშალათ მისთვის და ეოქვათ სჯობს ქართულად გამოიზარდო, რომ ქართველობის გრძნობა არ დაგეკარგოს? ნუ-თუ ამით სარგებლობას მოუტანდენ ისინი საქართველოს? ხომ არა? მაშ სწორედ ამნაირადვე შემცდარია ის, ვინც ახალგაზდობის აღზრდის და სწორად განათლების საქმეში მარტო ენას ან გარეგან გამართულებას შეხერხებია, და არსებით მხარეს, — სწავლის შინაარსს ან მიმართულებას კი ივიწყებს...

მაცხოვარმა ბრძანა, --- როცა ჰკითხეს, რომელს ტადარში უნდა ვილოცოთ, რომ ღმერთთან უფრო ადვილად მიაწიოსო, — „აღონდ ლოცვა გულწრთული ან მხურვალე იუოს, და სადაც უნდა ითქვას, ეოველგნით ზეტას ავაო: ტადარშიაც რომ არ იუოს კაცი, თუნდ მინდარში ლოცულობდეს წრთულის გულთ, ღმერთი მის

ლაცვას მაინც შეისმენსო“. ჩვენს მდგომარეობას მეტის-მეტად შეეფერება ეს მცნება. დიახ, სადაც უნდა ვისწავლოთ, ვის შეკლავთ იმედი ჩვენ უნდა მოვემსახდეთ, თანდათ კი გულში მამულის მსახურების წრეთელი ან მხურვალე სურვილი ვიქონიოთ და ჩვენი შრომა ნაყოფიერი იქნება, მამულს გამოადგება... საუბედუროდ, ჩვენ ეს გულწრთელობა და გულმხურვალეობა, ან უფრო სწორეთ ვსთქვათ, ვნება (страсть), გვაკლია.

## V.

დიდი უბედურებაა ჩვენის ქვეყნისთვის ეს ნაკლუდევაანება. ჩვენის ემსწვილეების უმეტესი ნაწილი თითქო მარტო წახანძკით მოქმედებს. მათ ჰგანიათ, თუ სასოკადა მოქმედი ზირის გარეგანი მოვალეობა შევასრუდეთ, თუ წარმოვიდ-

გინეთ, რომ ვშრომობთო, მეტი აღარა-  
 თერი მოგვეთხოვებაო. მათთვის თითქო  
 ერთია, განიგდება რამ ამ ცრუ შრომით,  
 თუ არა, გაძლიერდება ამით მამული,  
 წამოიზრდება ხალხი, მოახლოვდება მო-  
 მავალი, თუ არა. თითოეული მათგანი  
 ბურჟუაზულად ცხოვრობს. მას თავისი  
 საკუთარი საქმე აქვს, თავისი კერძო სარ-  
 გებლობა, და ამ საქმეს, ამ სარგებლო-  
 ბას უნდება უმეტესი ნაწილი მათის დრო-  
 ისა, უმჯობესი ძალა მათის გონებისა  
 და ვნების. ზოგი თავის კერძო სამსა-  
 ხურს მიწოდია, და უფროსების თავაღში  
 შეხერებას უნდება, ზოგი ვენახს უვლის  
 და დიდიდგან სადამომდი იმაზე დარდობს,  
 ვაი თუ სეტყვამ ვაზი წამინდინოსო,  
 ზოგი მარტო იმაზე ზრუნავს — მომავა-  
 ლი კენჭის ურის დროს გამაძავებენ, თუ  
 გამათყარებენო, ზოგი მის ზრუნვაშია,  
 გაკვეთილებს ვიშოვნი, თუ არა, ჯამაგირს

მომიმატებენ, თუ არა... რი, სამიც  
 არ მოიძებნება ჩვენს ქვეყანაში ისეთი კა-  
 ტი, რომ მამულის ან ხალხის მეტი სა-  
 ზრუნველად და სადარღებლად არა ჰქან-  
 დეს რა, რომ საზოგადო საქმის მეტი  
 არაფერი ახსოვდეს, რომ მამულის სი-  
 კეთის მეტის არაფერი მაღა ჰქან-  
 დეს, არას გრძნობდეს... ჩვენში ამნაი-  
 რი კატის სურათი მწერლობას ჯერ იღუ-  
 ჯათაა არ გამოუხატავს. ამის გამო ავი-  
 ღოთ რუსული მწერლობიდან თუნდ ამის-  
 თანა უფერული და სუსტი იდეალი, რე-  
 გორსაც ტურგენევის ინსაროვი წარმო-  
 გვიდგნს მოთხრობაში „Накануне“.  
 დააკვირდით და ნახეთ, რომ თავის მამუ-  
 ლის მეტი ამ ინსაროვს როდი რამ  
 უუვარს, როდი რამ სწამს. მსხვერპლად  
 კი არ სწირავს იგი მამულისათვის თავის  
 ვის კერძო სურვილს ან მაღას, არა-  
 ფერი სხვა მაღა არა აქვს, არაფერი სხვა

კერძო სურვილი მის გულს არ ებადება, ამიტომ რომ დიდიდგან საღამომდი, უნებურად, მის გონებას მარტო მამულის მდგომარეობა ეხატება... ვნებით აღვსებულა ის ამ მამულისთვის. თუბებზე ჰკიდა, თუ რას იტყვიან მაზე, ან საშუალო რა ექნება სიბერეში, ან მისი ნათესავები რაგორ მდგომარეობაში ჩავარდებიან ბოლოს—ამგვარი აზრები მას, კიდევ რომ მოინდომოს, აზრად არ მოდის. ავად ხდება ინსაროვი. წამლობაზე კი არ თვითქვამს, მოსვენებას კი არ ეძებს — იქ მიდის და იქ შრომას ეწაფება, სადაც მამულის სარგებლობა მოითხოვს. მისდა უნებურად ქალი შეუუვარდება, ისეთი ქალი, რომელიც მზათაა მთელი თავისი სიცოცხლე ამავე მამულის სასარგებლოდ შესწიროს. მაგრამ ამ ქალთან განცხრომას კი არ მიეცემა, მის სიუვარულში კი არ იფიქრებს მამულის სიუვა-

რულს, მის სიკეთისთვის ან კეთილდღეობისათვის სამსახურში კი არ შედის, ან ადგილს და შეძლებას კი არ გამოეკიდება: ამ ქალსაც იგი ისე მიათრევს თავის მამულში, ბრძოლის ველზე, აითქონურჯინი თან წაეღოს: ერთი სიტყვით, ის ვნებით ავსებულა, მას ვნებით უფარს მამული, და სხვა არც მაღა აქვს რამე, არც სურვილი, არც ინტერესი. თუ მამულის საქმე კარგად მიდის, ის მხიარული და ბედნიერია. თუ მამულს უჭირს, ისიც გაჭირვებულა. კერძო კრძნობაც არ სუფევს მის გულში. მამულის ნანგრევებზე ვერ დაამყარებს იგი თავის კერძო ბედნიერებას, მამულისთვის ფუჭი ოხვრით ვერ მოინდომებს და ვერ მოახერხებს, შეძლება ან კეთილ-დღეობა შეიძინოს. ის ვერ გასუქდება. როცა მისი მამული ასე მჭლედ არის, ვერ გაშდიდრდება, როცა მისი თანამემამულენი



გალატაკებული არიან, და ნეტარებას ვერ მიეცემა, ვერ დაისვენებს, ვერ დატყუდება, სასამ მამული კეთილდღეობაში არ შევა... ამიტომაც ის კვდება უღრმოდ იმ შრომაში, რომელიც მარტო მის მოსვენებას და ბედნიერებას შეადგენს...

გვყავს ჩვენ ამისთანა მოქმედი? თქვენ თვითონ მიეცით ზასუხი ამ უბრალო კითხვას. ნეტავი თქვენ, თუ შეგხვედრიათ სადმე, ჩვენში, ამგვარი გმირი. შეგიკული მიკვდება, რომ ამნაირი კაცის ღანდსაც ვერ ვხედავთ ჩვენს ქვეყანაში. მათ მაგიერ ვხედავ, რომ ჩვენი მოქმედი ჰერნი გულმოდგინედ ევლასზე უფრო თავის კერძო ბედნიერებას ემსახურებიან, მამულზე კი მარტო მაშინ მოიფიქრებენ, როცა საკუთარ საქმეებს მოიღევენ, ევლას თავის კერძო მადან დააკმაყოფილებს და ჩინებულ სადილს შემდეგ, მშვენიერად მორთულ დარბაზში განცხრომას

მიეტყუა. მაშინ, სამასლათოდ, ხან ქალების შნაზე ჩამოაკლებენ მუსაიოს, ხან მამულის უბედურებაზე... რასაკვირველია ამგვარ კაცებს ნამდვილი მეტადანუობა მარტო იმაზე აქვთ მიქცეული, რომ მამულის აჩქარებულმა მოძრაობამ მათი კერძო კეთილდღეობა არ შეარყიოს...

დაფიქრდით ამაზე, და მაშინვე მიხედებით, მაგალითად, იმ საკვირველი შემთხვევის განმარტებას, რომელსაც ჩვენ, ვსთქვამთ, ქართული მწერლობა წარმოგვიდგენს. ხომ უოველდღე გვესმის ამ „მოქმედი ჰერებისგან“ საჩივარი, ჩვენს მწერლობას საშუალება არა აქვს კარგი წიგნები ბეჭდოს ან თარგმნოს, ხეირიანი სახელმძღვანელოები გამოსცეს ჩვენი უკოლებისთვის, ჟურნალი ან გაზეთი გააუმჯობესოს, და სხვ. და სხ.? ვისგან გვესმის, უფრო ხშირად, ამ ნაირი ჩივილი? იმისთანა ჰერებისგან, ვინც

მარტო თავის თავზე, მარტო თავის მუცელზე ან სხეულზე, ხუთას და ექვსას თუმანს ხარჯავს წელიწადში, ვინც არც მდიდრულ ცხოვრებას იკლებს, არც ბატონობას, და ას მანეთს კი არ იმეტებს წელიწადში, სამშობლო მწერლობის შესაწევნად. ჩვენი იეატრი წელ-მოწვევტილად მიდისო, ჩვენი მწერლობა დაცემულიაო, -- ამას ხომ ეველასგან გაიგონებო. ეველას კარგად ესმის, რომ ეს ეველათური უფრო საშუალების, თულის უქონლობისგან გვემართება. და ამ საშუალებას, ამ თულის კი არა კაცი იმეტებს, თუმცა იგივე ემაწვილი, რომელიც ამბობს: „ღარიბნი ვართო“, მიბრძანდება და ორასი მანეთის ტანსაცმელს ეიდულობს ან ეოველ სადამოს ხან სამ თუმანს აკებს ბანქაში, ხან ხუთს, ხან ათს, ხან ასინაც და უფრო მეტსაც! გულწრფელად რომ უუვარდეს მას თავისი

მამული და მწერლობა, ნუ თუ შესაძლო იქნებოდა ამგვარი მოუღენა? მაშინ ეს უმაწვლილი ტანსაცმელსაც უბრალოდ დაჯერდებოდა, ბანქოს თამაშისაგანაც ხელს აიღებდა, დიდ კაცობასაც გამოეთხოვე ბოდა, და მარტო მამულს ან მარტო მწერლობას მიაღუვდა მთელ თავის ქონებას, ამიტომ რომ სხვისი შადა და სურვილი არც კი ექნებოდა. ნათქვამია, კაცს არ შეუძლია ორ ბატონს ემსახუროსო, და ეს სიტყვა მტკიცე ჭეშმარიტებია. ვერ ემსახურება კაცი ერთსა და იმავე დროს თავის კერძო ინტერესებს და მამულის სარგებლობას, ვერ გაიჩენს ორ ღმერთს, ვერ გაუძღუბს ორ ბატონს. ან ერთი უნდა დაივიწყოს, ან მეორე, ან ერთისაგან უნდა აიღოს ხელი, ან მეორისაგან... და სანამ იგი ამ გადაწყვეტილებას არ დაადგება, ორივეს სამსახური უხეირო, უღასწათო და უსარგებლო გამოუდის...

## VI.

დავუბრუნდეთ, ისევ, წელანდელ ჩვენს საგანს, და ისევ იმაზე ვიფიქროთ, თუ რამ დასცა ჩვენი ხალხი, ან რა სჭირია მას დღეს, გასაძლიერებლად? ჩვენის ხალხის დასუსტების ერთი მიზეზი წელან მოვიყვანე. მეორე მიზეზიც იყო, აგრეთვე მეტისმეტად შესანიშნავი, და ეს მიზეზი ახლაც უნდა გამოვიკვლიოთ, ამიტომ რომ მის თავედან მოშორებას უნდა ცდილობდეს ჩვენი ქვეყნის უაუკლეი ერთგული შვილი. ეს მიზეზი იმაში მდგომარეობს, რომ უცხოეთლების შემოსევას კარდა, ჩვენი ხალხი მისმა შინაგანმა განწყობილებამ და მდგომარეობამ დაასუსტა, დააუძლურა.

ხალხი მაშინ არის ძლიერი და ბედნიერი, როცა შიველი მისი ძალა თანა-

მედროე მეცნიერების იარაღით არის აღ-  
 ჭურვილი, ეს სომ ერთი და მეორეც  
 ის, რატა მთელი ეს მისი ძალა, თანა-  
 მედროე მეცნიერების იარაღით აღჭურ-  
 ვილი, მის სსსარგებლად იხმარება და  
 მოქმედებს. მაგრამ რატა ხალხის ცხოვ-  
 რებაში ნელ-ნელა ისეთი წესი შემოდის,  
 რომ ნახევარი ხალხი თავის ძალას უქმად  
 მიწაში მარხავს, უმოქმედოთ ჭოვლანკავს,  
 და მეორე ნახევარი კი ორჯერ უფრო  
 მომეტებულად შრომობს, როგორც თა-  
 ვის სარჩენლად, ისე იმ ზირველი ნა-  
 ხევრის სარჩენლად, რომელიც უმოქმე-  
 დოთ და უქმად ცხოვრობს, მაშინ ხალ-  
 ხის ძალა იღაღება, სუსტდება და სრუ-  
 ღიადაც ჭქრება. მაშინ მარტო ხალხის  
 ძალა კი არ იფანტება უხეიროდ, თვი-  
 თან ამ ხალხის ორ ნახევარს შუა ჩემი,  
 დაივარული ბრძოლა ატუდება, რომელ-  
 შიაც ილაკვას ხალხის განხებიითი და თვი-

ზიკური ძალის უმჯობესი ნაწილი. ქიშ-  
 ზობა და სამდურავი იბადება, ერთობა  
 იკარგება, და ხალხი ორ ბანაკად იყოფა,  
 ორს ერთმანეთზე მტრად გადაკიდებულ  
 ბანაკად... რასაკვირველია, უმიზეზოდ  
 როდი დაბადებულა ჩვენში, ძველად, ეს  
 უბედური განაწილება და განხეთქილება.  
 ჩვენს ქვეყანას ძველად მეომრები სჭი-  
 როდა, და მეომრებს რჩენა უნდოდა.  
 ზოგი გარეშე მტერს ებრძოდა, რომ  
 მშრომელი ხალხი უცხოეთლების შემო-  
 სევისგან დაეხსნა, და ეს მშრომელი  
 ხალხი, რასაკვირველია, დიდის სიამოვნე-  
 ბით არჩენდა, გულწრფელის გრძნობით  
 ემსახურებოდა მის დამცველ ჯარს, რომელიც  
 მაშინ მისი კეთილი, მთვარეული  
 ანგელოზი იყო.

მაგრამ დროთა ვითარებისგან ამ ნა-  
 ირი გონიერი შრომის განაწილება ჩვეუ-  
 ლებად გადაიქცა, და ბოლის მშრომელ

ხალხს რჩენა და ბეგარა ისეთმა ზირებმა მოსთხოვეს, რომელნიც მას არც მტრისგან იფარავდენ, არც უცხოელუბის წინ ემაჩებოდენ... მიწა-წყალი ხალხს ხელადგან გამოეცალა და შიველი ხალხი იმ კაცთა უურმოჭრილ უმად გადაიქცა, რომელნიც უსაქმოდ ცხოვრობდენ და უსაქმობის გამო მარტო საამოვნებაში ან ქეითუში ფლანგავდენ ხალხის შრომით ნაწარმოებს...

ვისაც ჩვენი მამული უყვარს, მისი ზირველი მოვალეობა ის არის, რომ აი ეს უსწორ-მასწორობა, ეს განხეთქილება შეამციროს, რომ შემდეგში ერთიანად მოისპოს ჩვენში ამგვარი უსამართლო და უკუნური ფლანგვა ხალხის ძალისა და შრომის. სანამ უმოქმედო ნაწილი ჩვენი საზოგადოებისა შრომას და თავის რჩენას არ შეეჩუვება, სანამ ჩვენი ხალხი შეწველი ძროხის მდგომარეობიდან არ გამოვა, შეუძლებელია, რომ ჩვენში ნამ-



დვილი ერთობა დაარსდეს, ან გულ-  
წრთული ძიობა, ან ხეირიანი განწყობი-  
ლება. მაშასადამე, ეველათური, რაც ეკო-  
ნომიურ სავაჭრო დიანობას გვი-  
ახლავს, ჩვენის მამულის სასარგებლოდ  
უნდა მიგვაჩნდეს, და ნიდაგ იმას უნდა  
ვცდილობდეთ, რომ ხალხის უმრავ-  
ლეს ნაწილს გავუადვილოთ თა-  
ვის გათავისუფლება ეხლანდუ-  
ლის დამოკიდებულ-მდგომარე-  
ობისაგან. ხალხი მაშინ გაძლიერდება,  
მაშინ დამოუკიდებლობა, მაშინ შეადგენს  
ერთ ძიურს აჯახს, როცა სადაო არა ექ-  
ნებათ რა სხვადასხვა წოდებას, როცა  
ეველანი შრომას გაერთიანებენ და შრომას  
ისე განაწილებენ, რომ თითოეულის  
შრომა ეველას სხვის შრომის გაადვილება  
იქნება და არა გამწელება.

ამის მაგიერ, რომ სამდიული განხეთ-  
ქილების შემტარებას ან მოსპობას ვცდი-

ლობდეთ, ჩვენ რას ვშვრებით? გვინდა  
 გავეუხილოთ ამ საწიქის საგანზე, გვინდა  
 ხმა არ ამოვიღოთ, გვინდა განუმეობით  
 დავაჯეროთ გარეშე შირები, თითქო ჩვენ-  
 სს, ჩვენის ხალხის ოჯახში, მართლსა ერ-  
 თობა და ძმობა შეიფობდეს. ბრიუვობა  
 და ბავშობაა ეს ჩვენი ანგარიში. ხალხის  
 ცხოვრება და მდგომარეობა კერძო ოჯახ-  
 სი ხომ არ არის, რამ ხალხის სხვადა-  
 სხვა საწილის ქიშხობის ან განხეთქილე-  
 ბის დამალვაც ისე ადვილად შეიძლება-  
 დეს, როგორც გადამტერებელი ცოლ-  
 ქმარი სტუმარს მსურვალე მოსიყვარუ-  
 ლედ ეჩვენებინ ხოლმე? როგორც ჭლექს  
 ვერ დამალავს კაცი თაჟის აკეულებსში,  
 ისე ხალხის ცხოვრებაში არ დამალვება  
 შინაგანი განხეთქილება და ინტერესების  
 მტრობა. ვინც გონიერია, ის ექიმობას  
 უნდა შეუდგეს, ამიტომ რამ დღეს

ქლექსაც არჩენენ თურმე, არათუ უბრა-  
ლო ავამუოფობას...

ათასი რომ ვიუვიროთ—ჩვენში ერ-  
თობა სუფევსო, ძმობა შეუობსო, კეთი-  
ლი გაწუობილება არსებობსო, ამით ჩვენ  
მარტო საკუთარს თავს მოვატყუებთ,  
ჩვენ ხალხს ვაფნებთ, მის მომავალს წა-  
ვახდენთ... ჩვენს ცრუპატრიოტებს კი—  
ამ უკანასკნელის წლის განმავლობაში—  
შეტი შრომა არა ჰქონიათ რა, რომ ეს  
ბრძოლა, ეს განხეთქილება დამაღონ,  
მათზე ხმა არ ამოიღონ, მათი ხსენება  
მოსპონ მწერლობაში და საზოგადოებაში.  
სირაქლემმა იცის ასე: მონადირეს რომ  
დაინახავს, მაშინვე ბუჩქში თავს შეჰყუროს  
და თვალებს დახუჭავს: ჰგონია, რაკი მტერ-  
სა და მის თაფს ვუღარ ვხედავ, ვერც  
მონადირე დამინახავს და ვერც მაფნებსო.

ჩვენი ცრუპატრიოტები რომ თავის  
მამულის გონიერნი მსახურნი იყვნენ, მა-

თი ზირველი და უმთავრესი შრომა ჩვე-  
ნის ხალხის ეკონომიურ ცხოვრებაზე იქ-  
ნებოდა მიქცეული. „მიეცით ხალხს სარ-  
ხო, და სწავლას ის თვითონაც შეიძენ-  
სო“, გონიერად სთქვა იმ მწერალმა,  
რომელსაც ჩვენი ცრუპატრიოტები ოდეს-  
მე დიდ ჰატის სცემდნენ... გაუადვილეთ  
ხალხს სხვისთვის შრომისგან თავის და-  
ხსნა, გამოიუფანეთ ის უსაქმო კაცების  
მონაბისგან, მიწა დაუშვიდრეთ, და  
მუქთახარებისგან დაიხსენით, ან ასწავ-  
ლეთ, თუ რა გზით დაიხსნას თავი, სა-  
სარგებლო, გამოსადეგი რჩევა აძლიეთ,  
სიკეთე, ნამდვილი რეალური სიკეთე, მო-  
უტანეთ მას რჩევით ან საქმით, და მაშინ  
ნახაეთ, რომ მარტო ამნაირი საშუალებით  
შესაძლებელი უფილა, როგორც ერთი-  
ბის დაარსება, ისე ხალხის ნდობის მოპო-  
ვება... აი, მარტო მაშინ დაამტკიცებთ,

რომ მამულნიც გუვარებიან და მისი მსახურებაც გცოდნიათ.

ზემოთ ვსთქვი, რომ ჩვენის ხალხის სხვადასხვა წოდებას შუა ბრძოლა არსებობს. ბრძოლა ორნაირია ქვეყანაზე. არის ერთი ბრძოლა, მაწებელი და დამღუპველი, ბრძოლა ლუკმა ჰურისათვის, დამშეულებს შუა ბრძოლა, როცა ერთი მეორეს პირიდგან სჭმელს სტატებს და თითოეული მარტო სხვისგან წართმეულით რჩება. ამგვარი ბრძოლა კიდევ კლავს, მაგრამ მეორე ნაირი ბრძოლაც არის ხალხე ხალხში გამართული, თავმოყვარეობის ბრძოლა, ქიშპობა იმაზე, თუ ვინ როგორ ისახელებს თავს, ვინ აჯობებს თავის ტოლს, ვინ უკეთესად წაიუფანს საქმეს. რამდენადაც ხალხის ბედისთვის მაწებელია პირველი გვარი ბრძოლა, სწორედ იმდენად სასარგებლოა მეორე ნაირი. ჩვენს პატრიოტებს

კი ამ ორ ნაირ ბრძოლას შუა განსხვავება არ ესმისთ. იმათ სადღაც უური მოუკრაფთ, რომ ბრძოლა მავნებელიაო, და ის კი ვერ გაუგიათ, თუ რანაირი ბრძოლა უოფილა მავნებელი, და რანაირი -- სსსსრ-გებლო. იმ ნამდვილსა და დამლუპველ ბრძოლას, რომელიც ჩვენს ქვეყანაში არსებობს, ისინი კადთას აფარებენ და მადვენ. მაგიერად ცდილობენ მოსწონ ჩვენში მეორე ნაირი ბრძოლა, რომლისგანაც ჩვენ უველანი მარტო ამ მეორეს უნდა ვულოდეთ, ცდილობენ კახარმული წესი შემოიღონ და დაუხშონ გონება უველას, ვინც მიზნისკენ მათსავითი ხანტად არ მიიკლავება.

რაც უფრო რომელიმე ხალხი მდიდარია გონებითი ძალით, რაც უფრო მოძრაფია, ძლიერია მისი შვილების ჭკუა-გონება, მით უძლურია მასში ეს მეორე ნაირი ბრძოლა. მაკალითად თუნდ საფრან-

გეთი დაყასახელათ, ან ინგლისი. სადაა  
 იმადენა ქიშობა, ან ბრძოლა მოქმედ  
 ზირებსა ან მწერლებს შუა, როგორც ამ  
 ორ ქვეყანაში? იქ ეოფელი დეპუტატი,  
 ეოფელი მწერალი, ეოფელი მოქმედი ზირი  
 თავის შეხედულებას ზირდაზირ გამო-  
 სთქვამს და ცდილობს სსუები დააჯეროს,  
 ეუელანი თავის ჭკუაზე ამოქმედოს. შეი-  
 ტაკებიან ხოლმე ამ სურვილით ავსებული  
 ზირები და მათი ბრძოლა უშუალებელ ომს  
 ემსგავსება: მტვერი ადის მებრძოლებს...  
 დაუნაკველად, გამწარებულად სთხრიან  
 ისინი მაწინააღმდეგეს... რამდენჯერ მო-  
 მხდარა ხოლმე, რომ ღუი ბლანი გამბე-  
 ტას შეტაკებოდეს, ან გამბეტა ღუი  
 ბლანს, ამკარად, მოელი საფრანგეთისა და  
 მოელი ევროპის წინ. ხან ერთს მათგანს  
 გაუმარჯვია, ხან მეორეს, მაგრამ ეოფელ-  
 თვის კი მათი ბრძოლით ხალხს უსარგებ-  
 ლებია, ამიტომ რომ ბრძოლის შემდეგ

მისთვის უფრო ნათლად გამოსახულა საქმის მდგომარეობა; უფრო ნათლად გამოჩენილა ის გზა, რომელსაც ხალხი უნდა დასდგომიდა. საფრანგეთის ხალხი მარტო მით არის ძლიერი, მარტო იმით სჯობს სხვა ხალხს, რომ ათას და ათათას ამგვარ ბრძოლას მისი გონება განუვითარებია, მისი გამოცდილება გაუდიდება, და საკუთარის ჭკუით სიარული უსწავლებია ეგელას აზრის გამოკვლევის შემდეგ. ოსმალეთში კი, ან სპარსეთში ამგვარი ბრძოლის ხსენებაც არ არის. იქ რასაც ერთი ბრძანებს, ან რასაც ერთი წამართატავს, ეგელა ისე იქცევა. მიბრძანეთ, ახლა, რომლის ჩვეულების შემოღებას უნდა ვცდილობდეთ, ჩვენის მამულის სიკეთე თუ გვაქვს მხედველობაში, და არა ჩვენი ჰირადი სარგებლობა ან კერძო თავმოყვარეობა?



აზრების ამნაირი ბრძოლა მით უფრო  
 სსსრკებლთა, რამ ის სრულიადაც არ  
 სძობს ნამდვილ დისციპლინას, რომელიც  
 უფული მოქმედი საზოგადოებისთვის  
 აუცილებლად საჭიროა. დაბნევის, გა-  
 ცაღკეპების საჭიროებას კი არ ვქადაგობ,  
 როცა ვამბობ, აზრების ბრძოლა და შე-  
 ტაკება სსსრკებლთა ჩვენი საზოგადო-  
 ბისთვის შეუქი. სრულიადაც არა. ვი-  
 ბრძოლათ ერთმანეთს შუა, ერთის აზრს  
 მეორის შესედულება შეუატაკოთ, ვეცა-  
 დოთ ხალხი მონაწილე გაფხადოთ ამ  
 ბრძოლისა და ჭკუის მოძრაობისა, და  
 მერე, თუ ნამდვილად მამული გვიუვარს,  
 თუ მისი სიკეთე კერძო თავმოყვარეობა-  
 ზედ უფრო დიდთ მიგვაჩნია, ეუელა იმ  
 გადაწვევებილას დაფადგოთ, რაც უმ-  
 რავლესობამ მიიღოს. ამ უმრავლე-  
 სობისგან მიღებულის გადაწვევებილას  
 ერთგულება შეადგენს ნამდვილსა და გა-

მოსადეგ დისციპლინას და არა ფეხდ-  
ფეხლური მონობა ერთის რომელიმე კერ-  
ვისა, -- და არა თავადახუჭული დაჯერება  
იმისი, რასაც ეს კერვი წამოროტავს ან  
ბრძანებს.

ათასჯერ შეტაკებულან მწერლობაში და  
ზარლამენტში გამბეტა და ლუი ბლანი,  
მაგრამ არც ერთის მათგანისთვის ამ შე-  
ტაკების სიმწარესა და დაუზოგველობას  
არ დაუშლია ერთად ყოფნა უველა იმ  
კითხვებისა და იმ საგნების განჩევასა  
და განსჯაში, რაც რესპუბლიკის ინტე-  
რესებს ეხებოდა. საქმე რომ კენჭის ყრა-  
ზე მივარდებოდა, გამბეტას კენჭი და  
ლუი ბლანის კენჭი ორივე ერთსა და  
იმავე უჯრათში ერთად ვარდებოდა, ორი-  
ვე ერთად ან „ჭოს“ ამბობდენ, ან  
„არას“. ერთი მეორის ჯიბრით კი არ  
მოქმედებდა, ერთი მაშინ რადი იძახო-  
და „არაო“, როცა მეორე „ჭოს“ იტ-

უცდა. უთანხმოება მათ შორის მარტო  
 იმასე იყო,—მტერს რა გზით მოვე-  
 რითათ, მაგრამ მტერზე რომ საქმე  
 მივარდებოდა, თრევე ხან ერთხანად  
 ებრძოდა მტერს, ხან თითოეული თავი-  
 სებურად... ერთი ფიქრობდა ან ამტკი-  
 ცებდა, სჯობის მუშტი თავში ვკრათ,  
 მეორე ევიროდა, არა, ფერდში ან ზურგ-  
 ში. მტერს ხომ თავისი საკადრისი არ  
 აკლდებოდა... სახეირო დისციპლინა ამა-  
 ში მდგომარეობს შეთქი. დისციპლინა  
 მარტო მასინ იქნებოდა დარღვეული,  
 მოწინააღმდეგე მტრისათვის თავი რომ  
 დაენებებიათ და მუშტები ერთმანეთისა-  
 თვის დაერთათ, მტრის სასარგებლოდ  
 და სასიხარულოდ. ამას კი ხომ მარტო  
 ჩვენში შერებიათ, და არა საფრანგეთში,  
 უმეტრები, და არა გონიერები.

რაც ჩვენის მომავლისთვის საჭიროა,  
 იმას ჩვენ როდი ვიკარებთ, მაგიერად

მავნებელს კი გულში ვიხუტებთ. აზრების სიუხვეს, შედარებას, წინააღმდეგობას არ ვითმენთ, ცოდვით ვთვლით ვდევნით; გვგონია საჭირო დისციპლინა ჩვენში მარტო მაშინ დააჩსდება, როცა უველა ჩვენის ქვეყნის შვილები თვალ ახვეულად ერთს მოთავეს გაუგებიათ... ამას ვეძებთ და საჭირო დისციპლინას კი ვერ ვახერხებთ, ვერ ვაწყობთ. განა ეს უბედურება არ არის, მაშ რა ოხრობაა?!

დისციპლინა დიდი რამ არის ხალხის ცხოვრებაში. დიდი უბედურებაა ხალხისთვის, როცა მისი გონებითი და ფიზიკური ძალა დაფანტულად, უთავბოლოდ, უგზო-უკვლოდ იხარჯება. შრომისა და ძალის შეერთებით და ერთი მიზნისკენ მიმართვით ხალხი იმისთანა საქმეებს ახერხებს, რომელსაც ვერც ერთი კერძო პირი, რაგინდ განიერი იყოს, მარტოხელად ვერ მოერეოდა, და ვერც ათასი

ან ათი ათასი გენიოსი, ცალცალკე მშრო-  
 მელი, ვერ გაარიგებდა. დიდი ეკონო-  
 მია, დიდი სარგებლობა ან სიადვილე  
 მოსდევს შრომის განიერ შეერთებას:  
 ჯათა მაშინ უგელას უადვილდება და შრო-  
 მის ნაყოფი უგელასთვის მატულობს. მაგ-  
 რამ შრომის შეერთება იმას კი არ ნიშ-  
 ნავს, რომ უგელა მშრომელი მარტო  
 ერთი მათავეს თვალში უნდა შეახერდეს  
 ან ბრძიდ ასრულებდეს მის ბრძანებას.  
 ათასიც რომ იყოს ამისთანა მშრომელი,  
 მათი შრომა მაინც მარტო ერთი კაცის  
 გონება იმუშავებს. გონიერი შრომის შე-  
 ერთება, რიგიანი დისტინქციანა იმაში  
 მდგომარეობს, რომ ამ ათასი კაცის  
 ტუინი და გონება საქმეს ეხმარებოდეს,  
 რომ რაც მათ ძალა ან მოხერხება აქვთ,  
 სულ ერთიანად შრომაზედ იყოს მიქცეუ-  
 ლი, რომ ამ ძალისაგან ან ამ მოხერხე-  
 ბისაგან არათური იკარგებოდეს... მაშინ

საქმე კარგად წავა და ერთი მოთავის  
 ბუღსე რადილა იქნება დამაკვიდებელი  
 საქმის, ქუეუნიხ იღბალი. თუნდ მოკუდეს  
 ეს მოთავუ, თუნდ წახდეს, თუნდ შუგ-  
 დეს, თუნდ ათს სხვა მოთავეს დაემარ-  
 თას ამგვარიუე უბედურება, მშრომლების  
 საქმე მაინც ხეირიანად წარმართული იქ-  
 ნება: მაშინ, როცა საჭიროება მოით-  
 ხავს, თითქმის თითოეულს ამ მშრო-  
 მელთაგანს მოთავუდ გახდამა შექედება,  
 და საქმე უზატრონოდ თავის დღეში აღარ  
 დარჩება. მაშინ მოთავუ მარტო დროშას  
 საქმის, ის დროშა, რომლის გარშემოც  
 რიგსე დგებიან გონიერი მშრომელები.  
 მაშინ ეს დროშა მარტო მას მიებარება.  
 ვინც უგულასსე უფრო მაღალია, ვისაც სხვა-  
 სე უფრო შორს უჭრის თვალი... სულ სხვა  
 ნაირად მიდის საქმე, როცა გროვას დის-  
 ტიბლინად ბრმა მარჩილება მიახნია, მა-  
 შინ მოთავუ, მედროშეს დაცემა, ან უბ-

რადღო შეცდამა ოცი ან ოცდაათი წლით  
 ახდენს საქმეს. მისი რაზმი მაშინ ან  
 ცხურებსაფით იფანტება, ან ბრძალ მი-  
 ჭეუება ხრამისკენ, სადაც ტალახში ჩა-  
 ფლავა ან დაღუპვა ელის... ჩინებულნი,  
 კანიერი, უნაკლულთ რომ იუოს ამგვა-  
 რი ბრმა გრადის მოთავე, ამას მაინც  
 ის ემჯობინება საქმისთვის, რომ კანიერ  
 რაზმს თუნდ უხეირო მოთავე ჭეუანდეს...

ნუ დავიფიწებთ ამას, და ამ მხრით  
 გადავხედოთ აბა ჩვენს მდგომარეობას.  
 აქაც შევეუბნებით ზოგერთს ისეთს კა-  
 ნანს ისტორიული განვითარებისას, რომ-  
 ლის ცოდნაც უსარგებლო არ იქნება  
 ჩვენთვის.

## VII.

უწინდელს დროში ჩვენს საზოგადოებაში მარტო ბრმა დისციპლინა არსებობდა. მთელი მხარე ან მთელი ხეობა, ან მთელი სოფელი ერთს კაცს მიჰყვებოდა, ადგილობრივს დიდ-კაცს, დიდს მებატონეს, დიდ-შეძლებულს კაცს... ბევრს უნდა ახსოვდეს, ჩვენში, რა ხმა და გავლენა ჰქონდათ თავთავის მაზრებში ამგვარ მებატონეებს, ან ერის-თავეებს. რასაც ისინი „ბრძანებდენ“, იმას მთელი ხალხი გამოუკვლევლად იჯერებდა. როდი ვინმე კითხულობდა, თუ რისთვის ბრძანეს, რა საფუძვლით, ან ამ ბრძანებას რა შედეგი მოსდევს. გიორგი ბატონმა ბრძანაო, „გეორგ-აღამ ასე ინებაო“, და დანარჩენი ხალხი ისე თვალახვეულად მისდევდა ამ ბატონების სიტყვებს, როგორც ცხურის თარა თხას გა-



ჭეუვება ხოლმე. დღესაც ბევრია ამისთანა მაკაღითი ჩვენს თვალ-წინ. დღესაც ბევრს ალაკს მინახავს, რომ დიდი ჩინით ან დიდი სამდიდრით აღჭურვილს კაცს, გონებით კი ღარიბს და ხასიათით სუსტს, უძველუბელი ხმა და გაუღენა ჭქონოდეს საზოგადოებაში. ათასი და ათიათასი უჯერის მას, და იმას კი აწავინ კითხულობს, მართლაც ჭკუისთვის ან ჰატიოსნებისთვის მისცეს ეს ჩინი, მართლაც ჭკუითა ან ჰატიოსნებით მოიგო ეს გაუღენა?.. ჩვენი ხალხის უმრავლესობა ჯერ კიდევ ამ შირველ-დროინდელს მდგომარეობაშია.

მარტო ახალგაზდობის მცირედი ნაწილი გამოვიდა, როგორც იქნა, ბრმა მოხების კლანჭებიდგან, და, რასაკვირველია, იმწამსვე მეორე უბედურებაში ჩავარდა. როგორც ამ წერილის დასაწყისში ვამბობდი, რომ კაცობრიობა თვალსაუკუთვლად დაეხეტება ერთი ხრამიდგან მე-

ორესკენ-მეთქი, ჩვენი ახალგაზღვრებაც ისე  
 მოიქცა... ადვილად მიხვდა, რომ უშვე-  
 ლებელი უკუნურობა ეთუილა ეს ბრმა  
 მორჩილებს: რაკი ამაზე შუბლი მიახლას,  
 ის მოტრიალდა და ჰირდაჰირ შეორე  
 გზას დადგა: „აღარაფის დავემორჩილე-  
 ბი, სხვისას აღარაფერს ვიწამებ, მარტო  
 ჩემს საკუთარ შეხედულებას გავუგები,  
 მარტო ჩემს გონებას ვიცნობო“! უწინ-  
 დელს მონობას უეჭველად ეს შედეგი უნ-  
 და მოეტანა. ამის გამო, კილანდელი  
 ჩვენი ახალგაზღვრება დაფანტულია გონე-  
 ბითად: ზოგი მარჯვნივ მიდის, ზოგი  
 მარცხნივ, ზოგი წელისკენ მიიწევს, ზო-  
 გი ტუისკენ, ზოგი ხტის, ზოგი წევს,  
 ზოგიც სეირნობს... ორ კაცს ვერ მო-  
 ძებნი ამ ახალგაზღვრებაში, რომ ერთი  
 და იგივე რწმენა ჰქონდეს, ერთი და  
 იგივე იმედი ან შეხედულება, რომ ყვე-  
 ლათურში, რაც კი სასოგადო ცხოვრე-

ბის უმთავრეს მხარეებს შეადგენს, თანახმანი და ამხანაგნი იუვენს. ერთს ასე უჭრის გონება, მეორეს ისე, და ორივე თავისებურად მოქმედობს. ჩვენი ძველები რწმენას, ტრადიციას, დანდობას, მიუღლას, სიუფარული მათში იმავე დღეს დაიკარგა და გაჰქრა, როცა ძველი „ბრძანება“ შეეზიზღათ. მაგიერად ახალი მეცნიერების ძალას ვერ კიდევ ვერ დაუპირა მათი გონება, ვერ აუხსნია მათთვის, თუ რა გამოსადეგია, რა საჭიროა გონების ან ფიზიკური ძალის შეერთება და ერთ მიზნისკენ მიმართვა. ჩვენს ახალგაზდებს რომ ამ ახალი მეცნიერების სიღრმე გაეზომათ, ნამდვილად რომ გაეცნათ მისი უმთავრესი მხარეები, კარგად ეცოდინებოდათ, რომ ძველი, ბრძანების მსგავსი გვარის ხანია აშენებული უაფილა ახალი მეცნიერება, რომელიც ევკლასთვის საერთოდ დასაჯერე-

ბელია... მაშინ საზოგადო ცხოვრების უმრავლეს კითხვებზე უკუღას ერთი და იგივე შეხედულება ექნებოდათ, სწორედ ისე, როგორც ვერავინ იტყვის დღეს, ჩემის გონებით მინდა ვიარო და ამიტომ არ მინდა დავიფერო, რომ ორჯერ ორი ოთხიაო!.. საზოგადოებრივი მეცნიერება ხეირიანად შესწავლული და გაცნობილი რომ ჰქონდესო ამ ჩვენს ახალგაზდებს, ჩვენი საზოგადო კითხვების უმეტეს საწილზედაც ერთი აზრისა და შეხედულობის იქნებოდენ, ისე, როგორც უკუღას, თანახმაა ახლაც იმისი, რომ ორჯერ ორი ოთხია, ან იმისი; რომ სახლის ასაშენებლად ჯერ საძირკველი უნდა გათხაროს კაცმა, მერე კედლები ამოიყვანოს, და მერე ჭერი გააკეთოს, და არა ამ ჭერის გამართვით დაიწყო სახლის შენება... ჩვენი საზოგადოება ჯერ არ მოსწრებია ამ უკანასკნელ განვითარებას. დღეს ჩვენ

იმ პერიოდში ვდგავართ, როცა ჩვენი ხალხის უმეტესი ნაწილი ისევ ძველებურს განებიას სიბრძავეში იმყოფება, და ახალგაზღობის უმეტესი ნაწილი კი ამ სიბრძავის სიძულვილით დაფანტულად ცაღცაღკე დახეტიალობს. ამ ხეტიალის უსარგებლობა და მავნებლობა ბევრს ესმის. ბევრი ქადაგობს, არ ვარცა ამგვარი დაფანტულობათ. ბევრი იხვეწება — ერთობა ვიქონიოთ, ერთი მიზნისკენ წარუემართოთ. მაგრამ რადგანაც ამ ქადაგობას მიზნად მარტო უწინდელი ბრმა მორჩილების აღდგინება აქვს, რადგანაც ჩვენ მოთავეებს ის არ ესმისო, რომ აუცილებლად საჭიროა ადგილი და კმაყოფილება მიეტეს კერძო პირის გონებას, ამისგამო „ერთობის ქადაგებას“ ნაყოფი არ მოაქვს ჩვენში. როგორც ხალხში სამღვილი ერთობა მარტო მაშინ დამყარდება, როცა ამისი ეკონომიური ცხოვ-

რება გათანასწორდება, როცა ხალხი ეკონომიურად გათავისუფლდება და შეკრთებულ შრომას შეეჩვევა\*), სწორედ ისე ახალგაზდობის ცხოვრებაში, გონიერი და საჭირო დისციპლინა მარტო მაშინ დაარსდება, როცა ჩვენი მოთავეები ბრმა მორჩილების ძეხვას დაივიწყებენ, და მარტო თავისი გონების ძალით, მარტო თავისი მიზნის სიწმინდით, ან საფუძვლების შეურეველობით მოიგებენ ახალგაზდობის შემუშავებულს, მოწითვებულს, თვალ-ახელივს გონებას...

---

\*) ამ საგნებზე, განსაკუთრებით იმაზე, რომ ამ განთავისუფლების შეძენა მოხერხდება ჩვენის საადგილ-მამულო ბანკების აგრალურსა და მელიორატიულს პოლიტიკაზე დამყარებით, ბევრი ვიქადაგე ამას წინათ 1873—1876 წლების მწერლობაში და საზოგადო კრებებზე.

დამწერის ახალი შენიშვნა.

ამის მაგიერ ჩვენი მოქმედი ჰირები  
 იმ საქციელს ადგიან, რომელიც მხო-  
 ლად მცირე საქმეს, ვიწრო ამხანაგობას,  
 უმომავლო მიზანს შეუფერება, და არა  
 დიდს, სახალხს, საქვეყნო საქმეს. მე  
 და შენ რომ დაუძმობილდეთ, მკითხვე-  
 ლო, მარტო ჩვენი კერძო სარგებლო-  
 ბისთვის, და რამე ჰატარა საქმე გამო-  
 ვიწყოთ, ვსთქვათ დუქანი გაუაღოთ, იმ  
 მიზნით, რომ სიმდიდრე შევიძინოთ,  
 გავდიდვადეთ, გავკეთდეთ, — ამისთანა  
 საქმეში ჩვენ იქნება უოველი საშუალება  
 გამოგვადგეს: სიცრუეც, მოტყუებაც,  
 ინტრიგაც, და გაკლეჯაც. თუ ვიშოვოთ  
 ამით რამე, ხომ კარგი, თუ არა და—  
 დავკეცოთ დუქანს, გავიტანთ საქონელს,  
 და მერე რაც უნდა ის ჰქნას მოტყუე-  
 ბულმა ხალხმა, რაც უნდა ის სახელი  
 დაგვარქვას. ხომ ასე შერებიან უველა  
 „ვიწრო მიზნის მიმდევრები“? მაგრამ

თუ იმისთანა საქმეს ვიწყებთ, რომელსაც  
 საშვილი-შვილი ხასიათი აქვს, რომელსაც  
 არც გაქცევა მოეხმარება, არც აკრეფა,  
 მაშინ ხომ სულ სხვანაირად უნდა მოვიქცეთ?  
 ხომ აღარ გამოგვადგება მაშინ ოინობა,  
 ხომ ვერათერს მოვახერხებთ ინტრიგით,  
 სიცრუით ან ტყუილით? მაშინ ხომ  
 თითოეული ჩვენი სიცრუე ჩვენს  
 შვილსა და შვილის-შვილს დაატუდება  
 თავზე? ხალხის საქმეც ამნაირია.  
 რაც კი რამ გაკეთებულა ქვეყანაზე  
 დიდი ან სახიერო, ხალხისთვის, გაკეთებულა  
 აშკარად, საქვეყნოდ, პირდაპირ,  
 მარტო პატრონისა და საშუალებით,  
 მარტო ნამდვილის ძალით, გონივრებით  
 ან ფიზიკურის ძალით, და არა ოინობით,  
 პირფერობით, ფარისევლობით,  
 და სხვა ამ რიგი საშუალებით. მარტო  
 „კლიკას“, ავანაკურს ბრბოს შეეფერება  
 ქვეშევშურად მოქმედება საზო-



გადო ასპარეზზე, მარტო უმომავლო  
 ხალხს, დაცემულს და უიმედო საზოგა-  
 დოებს მოუხდება დათაროს თავისი თავი,  
 თავისი მიზანი და საშუალება, და ჩუმ-  
 ჩუმად, მალულად ეძიოს თავის ხსნა...  
 ნუ-თუ იქამდი დაეცა ჩვენი ხალხიც, იქამ-  
 დი ბოლო მოელო საქართველოს, რომ  
 ამხიარი უმომავლო და უიმედო ქვეყნად  
 უნდა ჩავთვალოთ? ნუ-თუ მარტო იესუი-  
 ტური გზა დარჩენილა მის საშუალებად,  
 მარტო ოინების, სიცრუის და თვალე-  
 ბის-ახვევის გზა? ნუ-თუ ჩვენი ხალხი  
 იმდენად დაცემულა, იმისთანა უიმედო  
 მდგომარეობაში ჩავარდნილა, რომ ვეღარ  
 აიტანს იმ შრომას, ვერ დაადგება იმ  
 გზას, ვერ მოინელებს იმ საზრდოს,  
 რომელიც სხვა ხალხს აბედნიერებს ან  
 აძლიერებს? თუ კი ის იმდენად უიმე-  
 დოა, რომ არც ჰირდაჰირი აზრის მუ-  
 შაობის მონელება შეუძლია, არც საკუთა-

რის უსწორ-მასწორობის გადასწორება, არც შინაგანის ნაკლულევანების შემჩნევა და შორხენა, არც განიერად შრომა თავის კეთილდღეობისთვის, — ხალხი კი აღარ უოფილა, ველურთ უბანი უოფილა, სული-თა და გულითა დაცემული, და რაღას უშველის მასზე ზრუნვა ან მისთვის შრომა?... მაინც ხომ ვერ აღადგენს მკვდარს ეს იეზუიტური და მიმადინებელი გზა, ეს საზოგადო განების დამხშეული მოქმედება!

## VIII.

მაგრამ ეს ტუუილია, — ჩვენი ხალხი, ღვთის მადლით, შორს არის ამგვარ უიმედო მდგომარეობისაგან. ღმერთმა ნუ ჰქნას, ამისთანა უბედურებაში რომ ჩავარდეს. მაშინ ის ჩვენგან აღარავის ეკვარება, თავს მაშინ მისთვის არავინ დას-

დებს, შრომას ადარდინ იკისრებს... მას  
შინ უფველი კაცი მას ისე მოეპყრობა,  
როგორც თითოეული ჩვენგანი ეკლესიის  
წინ დაფარდნილ კუტს ექცევა: შეიბრა-  
ლებს, გული დაეწვის, მოწყალებას მია-  
წოდებს, მაგრამ ჰირს მანც მიიბრუნებს:  
ხომ მანც ფეხზე ვერ დავაყენებ, კაცად  
ხომ მანც ვერ გავხდი ამ საბრალდოსო!  
მარტო ის აიუფანს, მარტო ის უხატრო-  
ნებს, ვისაც სურს, რომ ამ კუტის ჩვე-  
ნებით გროშები შეაკროფოს, მისი მას-  
ხინჯობის გამოფენით თავისი საკუთარი  
თავი ირჩინოს... ამგვარი კაცები კი ხან-  
დისხან განკებ ამხინჯებს უიშისოთაც  
ბუნებისგან გაღახულ კუტს... უგულო  
კაცის მეტი ახა ვინ დაადგება ამგვარ  
საქტიელს?

აჲ, ჩვენი ხალხი ამისთანა მდგომარეობაში არ ჩავარდნილა. ის სულ სხვა-  
ნაირი სამსახურის ღირსია. ღირსია, რომ

მისი საქმეც ისე წაიუვანოს მისმა მოთა-  
ურებმა, როგორც უოველი ხეირიანი ხალ-  
ხის საქმე წაუვანია ქვეყნიერებაზე. ეს  
ჩვენი ხალხიც ღირსია, რომ გონება გან-  
უუვითარეთ, ახრის მუშაობას შევაჩვი-  
ეთ, საკუთარის ხელით მოვაწმენდინათ  
მისი წულულები, საკუთარის შრომით გა-  
ვამართვინეთ სამართლიანი გაწეობილება,  
საკუთარის მუხლით სიარული დავაწეები-  
ნეთ, და უპეკა ამას, ხომ, მარტო ზირ-  
დაზირი, უგელასთვის აშკარა თვალსაჩინო  
შრომა მოიტანს... მაშ ტირილსა და გა-  
დებსა თავი დავანებეთ, დავიფიწეთ უხე-  
ირო თინები, ნუღარ ვიკადრებთ იმ გლა-  
ხურ ცრემლის ჩვენებსა, რომელსაც ამო-  
დენა ხანია მისცემია ჩვენი მწერლობა!  
ათასიც რომ ვიბღავლოთ ქართულ ენაზე  
„ვაიმე, დედა, გვკლავენ, ვაიმე, დედა,  
გვამშევენ, ვაიმე, დედა, არვინ გვწყა-  
ლობს“, — ეს მარტო კუტის ჩვენებსა ან

კუტის ექსპლოატაციას ემსგავსება. ამით მარტო ათიოდ გროშს შევაგროვებთ, მეტს ვერას მოვახერხებთ, ჩვენი სისუსტისა და გლახაკობის გამოჩენას გარდა. თუ მართლაც საიმედოთ მიგვაჩნია ჩვენი ხალხი, თუ მართლაც გვწამს მისი მომავალი, თუ მართლაც და გულწრფელად გვინდა მისი მსახურება, ერთი სიტყვით, თუ ნამდვილად გვიუვარს ჩვენი მამული, ჩვენ ის უნდა გავაძლიეროთ, როგორც მატერიალურის მხრით—სამართლიანად ეკონომიურის გაწყობილების დაფუძნებით, ისე ზნეობით—მისი გონებისა და ცოდნის გაუმჯობესებით. ის იმედი უნდა ჩაკუნერგოთ მას, რომელიც ჩვენ თითონ გვაქვს, იმ მომავლისკენ უნდა მიუბრუნოთ ზირი, რომელიც ჩვენ გვწამს, იმ გზაზე უნდა დავაყენოთ, რომელმაც უკუდა სსვა ხალხი გააძლიერა და გააბედნიერა. მარტო ის ხალხიაო ღირ-

სი ბედნიერების, სოქვა ვიქტორ ჭიუგომ  
სომხებზე, რომელიც მომავალს შეხერე-  
ბია; და ვინც მარტო წარსულს შეცქე-  
რის, ის სამარეს ითხრის...

მარტო ჩვენი თავის იმედი ვიქონიოთ,  
მარტო ჩვენს ძაღას მივინდოთ,  
მარტო ჩვენს გაძლიერებასა და  
განათლებაზე ვიშრომოთ—მა-  
შინ შეგობარიც ბევრი აუხნდება ჩვენს  
ხალხს და დამხმარებელიც\*). ხალ-  
ხის ცხოვრებაშიაც ის კანონი მოქ-

\*) აი, ქართულ მწერლობაში ამ მიმარ-  
თულების შემომღებს ახლა აზეთის და გა-  
პონის ბრმა მიმღევრები ცილს სწამებენ,  
ვითომდა ხალხს სულ იმას უქადაგებდა,—  
მარტო ბიუროკრატიის იმედით იყავითო,  
მის გარეშე საქართველოს შველა არ მოე-  
ლისო! ნახავთ, არც აწი მოინანებენ ამ  
ცოდვას!

დამწერის ახალი შენიშვნა.

მედებს, რომელიც აღებ-მიცემის დედა-ბურჯად დგას: უველა მარტო იმ კაცს ენდობა, მარტო იმას ასესხებს ფულს ან კრედიტს გაუხსნის და შემწეობას მიცემს, ვისაც თავისი რამ აქვს შესაფერი. — აი ჩვენც ასე უნდა მოვიქცეთ. ჯერ ჩვენი რამ შევიძინოთ, ჩვენდათავად გავძლიერდეთ, ჩვენი მუსლი და წელი გავვიმაგროთ და მაშინ ერთი დასტვენის მეტი არაფერი დაგვჭირდება: მაშინ უველას ჩვენი ნდობაც ექნება, ჰატივიც და რწმუნებაც. მაშინ უველა მეგობრებად გაგვიხილება და შემწეობას არაფინ დაგვაკლავს. მაშინ ჩვენდა-თავად არც ტირილი დაგვჭირდება, არც გოდება, არც ზღუქქენი, არც ჩურჩული. და სანამ ამ „საკუთარის გაძლიერების“ გზას გულდაგულ და ჰირდაჰირ არ დავადგებოთ, მანამდი კი ათასიც რომ იბლავლავს ჩვენმა მწერლობამ, ათასიც რომ იჩურ-

ჩულონ ჩვენმა მოქმედმა ჰირებმა, კაცი უურადლებას არ მოგვაქცევს და შემწობას არ გვაღირსებს, უველას ის აზრი ექნება თავში: „სუსტი ხარ, ქვეყანაზე ადგილი რათ გიკავია, თვალს რათ გვიჭრი შენის წელულების ჩვენებით, რა გიყო, რა გიშველო, ხომ ფეხზე ვერ დაგაყენებ, თუ შენდა-თავად წამოდგომა არ შეგიძლიათ!“!

მოახერხებს ეხლანდელი ჩვენი თაობა ამ საქმის წაუვანას, ამ მიზნის მიწევნას კი არა, ძებნას? არა მგონია. ერთობ შეჩვეულია ის ზღუქუნსა და ტირილს, ერთობ ნახვევია სხვისი იმედით ყოფნას, ერთობ გადაჩვეულია სიარულს, საკუთარის ძალით სარგებლობას... დროა, დიდი ხანია დროა, რომ ახალმა თაობამ მიიხედ-მოიხედოს ამ ჩვენს მდგომარეობაზე და კარკვეულად შეუდგეს იმ შრომას, რომელსაც დღეს ჩვენის მამულის სარგებლობა მოითხოვს...



...თანდათან გვიახლოვდება ახალ-ახალი ქვეყნის მოძრაობა... ოცი წელიწადი არ გაივლის ისე რომ ჩვენი ქვეყანა, ან ჩვენის მამულის ახლო-მახლო მდებარე ქვეყნები, მსოფლიო ბრძოლის ასპარეზად არ გახდეს აღმოსავლეთისა და დასავლეთის შუა... მაშინ რუსეთისთვის საჭირო და დასაფასებელი იქნება ჩვენი-ხალხის დახმარება... ბუნებრივად ის ხალხი იქნება, ვინც მზა-მზარეული დახვდება ამ ბრძოლის ზირველ კიუინს, ვისაც მაშინ სამდვიოლი ერთობაც ექნება და კანონიერი დისციპლინა. მარტო ამნაირად დამარცხებულ ხალხს ექნება მაშინ ადგილი ხალხთა საერთო ტაბლასე... და ვინც მაშინ დაფანტული, უძლური იქნება, მას არავინ უურადლებას არ მიაქცევს...

მხედველობაში ვიქონიოთ დაახლოვებული მომავალი. ნუ ვიზამთ კი, რომ

უწინდლურად უძლური და დაფანტული  
 დაესწროს ჩვენი ხალხი ამ კარდამწევეტს  
 ბრძოლას... ნუ მოვინდომებთ, რომ ჩვე-  
 ნი მეზობლები ვაყბატონურად ტახლას  
 გარშემო დასხდენ, და ჩვენ კი ჩაყლანვა  
 მოგვინდომონ, ამ სიტყვით:

«Покорись—о, ничтожное племя!  
 Неизбѣжной и горькой судьбѣ,  
 Захватило васъ трудное время  
 Неготовыми къ трудной борьбѣ.  
 Вы еще не въ могилѣ, вы живы,  
 Но для дѣла вы мертвы давно,  
 Суждены вамъ благіе порывы,  
 Но свершить ничего не дано»!..

1879 г.

---

ამ წიგნის ავტორის, ნ. ნიკოლაძის, ნაწერთაგან ცალკე წიგნებად დაბეჭდილია შემდეგი:

1. „სახალწლო“ ალმანახი, ვ. შავერდოვის გამოცემა. თფილისი, 1880.
2. ნ. ნიკოლაძის ნაწერი. წიგნი პირველი. ზ. ჭიჭინაძის გამოცემული მეორედ. თფილისი, 1890.
3. იაპონია. ძველი და ახალი უენიშვნები. გამოცემა „ცოდნის“ წიგნის მალაზის. თფილისი, 1905.
4. „Горѣ имѣимъ сердца“! Тифлисъ, 1906.
5. „Полукопеечный сборъ“. Доклады и статьи съ неизданнымъ очеркомъ „Мечта и жизнь“. Поты, 1908.
6. Изъ архива Н. Я. Николадзе. Основныя изъяны дворянскихъ школъ. Поты, 1910.
7. Кавказское марганцовое самоуправленіе. Петербургъ, 1910.

8. „ჩემ პოლიტიკაზე“. გაზეთის „იმერეთის“ საპასუხოდ. ქუთაისი, 1913.
  9. Du désarmement et de ses conséquences économiques et sociales. Dissertation de doctorat présentée à l'université de Zurich. Par N. Nikoladzé. Genève, 1868.
-

თ. ა. მთავრიშვილისა და ამხ.  
წიგნის მალაზიის გამოცემულია  
შემდეგი წიგნები:

1913 წლის 1-ს სექტემბრამდე:

1. **გუთანი**, ოჯახსა და შკოლა-  
ში საკითხავი წიგნი, შედგენილი  
ი. ოცხელის, თ. მთავრიშვილისა  
და ს. ყიფიანის მიერ, მეორე  
შესწორებული და შევსებული  
გამოცემა, ყლით..... 17 შ.
2. **ქართული გრამატიკა**, ს. ხუნ-  
დაძის, მესამე შესწ. და შევსებ.  
გამოცემა, ყლით..... 3 აბ.
3. **ქართული გრამატიკა**, პირვე.  
დაწყ. შკოლებისათვის, მისივე. 1 აბ.
4. **პირველ-დაწყებითი ღარიბე-  
ბა საღვთო სჯულის სწავ-  
ლებაზე**, არქიმანდრიტ. ნესტო-  
რის (ყუბანეიშვილის), ყლით.. 6 შ.
5. **სამშობლოს აღწერა**, საქარ-  
თველოს გეოგრაფია, ს. რობა-

- ქიძის, სახელმძღვანელო სურათებით და რუკით, ყლით . . . . . 10 შ.
6. **ბატონყმობა საქართველოში** რუსეთთან შეერთებამდი, პროფეს. ხახანაშვილის, მეორე შესწორებული და შევსებული გამოცემა . . . . . 10 შ.
7. **ეტიუდები XIX საუკ. ქართ. ლიტერ. შესახებ**, კ. აბაშიძის, ტომი I და II, თითოეული . . . 14 შ.
8. **ქართული წერის დედანი**, ს. დათეშიძის . . . . . 5 შ.
9. **შექსპირის დრამები**: ოტელო, ჰამლეტი და მეფე ციმბელინი, ყრმათათვის ნაამბობი ს. ყიფიანის მიერ, მეორე გამოცემა . . 1 აბ
10. **ლოცვანი**, მღვდ. ა. გერსამიასი, განმარტებით . . . . . 2 შ.
11. **პირველ-დაწყებითი ცოდნა გეოგრაფიისა**, ა. ჭიჭინაძის . 3 აბ.
12. **მოკლე ქართული გრამატიკა**, ი. ნიკოლაიშვილის . . . . . 1 აბ.

ამა 1914-ში:

1. ნ. ნიკოლაძის ნაწერი, წიგნი მეორე, მამულის სიყვარული და მსახურება, გადმობეჭდილი 1880-ს „საახალწლო“ აღმანახიდგან . . . . . 1 აბ.

P. S. ამავე მაღაზიის გადაწვეტილი განზრახვაა, გამოსცეს ნ. ნიკოლაძის სხვა ნაწერებიც.

ამ წიგნის ავტორის, ნ. ნიკოლაძის, ნაწერთაგან ცალკე წიგნებად დაბეჭდილია შემდეგი:

1. „საახალწლო“ ალმანახი, ვ. შავერდოვის გამოცემა. თფილისი, 1880.
2. ნ. ნიკოლაძის ნაწერი. წიგნი პირველი. ზ. ჭიჭინაძის გამოცემული მეორედ. თფილისი, 1890.
3. იაპონია. ძველი და ახალი შენიშვნები. გამოცემა „ცოდნის“ წიგნის მალაზიის. თფილისი, 1905.
4. „Горь имѣмь сердца“! Тифлисъ, 1906.
5. „Полукопеечный сборъ“. Доклады и статьи съ неизданнымъ очеркомъ „Мечта и жизнь“. Потн, 1908.
6. Изъ архива Н. Я. Николадзе. Основные изъяны дворянскихъ школъ. Потн, 1910.
7. Кавказское марганцовое самоуправление. Петербургъ, 1910.
8. „ჩემ პოლიტიკაზე“. გაზეთის „იმერეთის“ საპასუხოდ. ქუთაისი, 1913.
9. Du désarmement et de ses conséquences économiques et sociales. Dissertation de doctorat présentée a l'université de Zurich. Par N. Nikoladzé, Genève, 1868.